

Západočeská univerzita v Plzni

Fakulta filozofická

Bakalářská práce

Ruské etnické menšiny v postsovětských státech

Leona Hájková

Západočeská univerzita v Plzni

Fakulta filozofická

Katedra politologie a mezinárodních vztahů

Studijní program Politologie

Studijní obor Mezinárodní vztahy – teritoriální studia

Bakalářská práce

Ruské etnické menšiny v postsovětských státech

Leona Hájková

Vedoucí práce:

PhDr. David Šanc, Ph.D.

Katedra politologie a mezinárodních vztahů

Fakulta filozofická Západočeské univerzity v Plzni

Plzeň 2020

Prohlašuji, že jsem práci zpracovala samostatně a použila jen uvedených pramenů a literatury.

Plzeň, listopad 2020

.....

Poděkování:

Tímto způsobem bych chtěla poděkovat PhDr. Davidovi Šancovi, Ph.D., za jeho odbornou pomoc, cenné rady, a především za velké množství času a trpělivosti, které mi věnoval při vypracování této bakalářské práce.

Plzeň, listopad 2020

OBSAH

1	ÚVOD.....	6
2	HISTORIE RUSKÉ MENŠINY VE STŘEDNÍ ASII DO ROKU 1991	8
3	RUSKÁ MENŠINA VE STŘEDNÍ ASII OD ROKU 1991 PO SOUČASNOST..	17
3.1	Kazachstán	17
3.2	Kyrgyzstán	21
3.3	Tádžikistán	25
3.4	Turkmenistán.....	28
3.5	Uzbekistán.....	31
4	RUSKÉ MENŠINY STŘEDNÍ ASIE VE VZTAHU K RUSKU.....	36
5	ZÁVĚR.....	40
6	PRAMENY A LITERATURA.....	45

1 ÚVOD

V prosinci 1991 se mnoho Rusů, kteří do té doby žili v dalších 14 bývalých sovětských republikách, ocitlo během krátké doby „v zahraničí“. Rozpadem Sovětského svazu se nespočet z nich stal menšinou ve státě, kde má státní moc v rukou jiné dominující etnikum, neboť původní vnitřní hranice Sovětského svazu se staly vnějšími hranicemi nástupnických států. Ve většině těchto států se dodnes nachází nezanedbatelná ruská menšina, která se plně nepřizpůsobila tamnímu prostředí, což v některých republikách vyvolává vnitřní problémy. Naopak jiné státy jsou velmi úzce spojeny s Ruskou federací, která je považována za hlavního nástupce Sovětského svazu, a to v zásadních oblastech jako je vojenská či ekonomická kooperace. Zahraniční politika těchto států vůči Ruské federaci se odráží nejen na přístupu společnosti, která pak reaguje pozitivně či negativně na spolupráci s Ruskem, ale také na postoji vůči ruské menšině, která zde žije.

Po rozpadu Sovětského svazu vzniklo celkem 15 samostatných nástupnických států, které se mohou dělit do čtyř skupin podle oblastí – Pobaltí, východní Evropa, Zakavkazsko a Střední Asie. Jelikož je téma ruských menšin v postsovětských státech příliš široké, rozhodla jsem se zaměřit pouze na jednu oblast, a to na Střední Asii. Důvodem mého rozhodnutí je skutečnost, že zde mohu využít svých osobních poznatků a zkušeností. Během svého dosavadního vysokoškolského studia jsem měla příležitost strávit měsíc na spřátelené univerzitě v Kyrgyzstánu a v průběhu této stáže jsem navštívila i Uzbekistán. Mohu tedy svou bakalářskou práci porovnat s reálnými dojmy, které jsem získala díky této stáži. Ve své práci budu mezi státy Střední Asie zahrnovat Kazachstán, Kyrgyzstán, Tádžikistán, Turkmenistán a Uzbekistán. Společným rysem těchto zemí je islám jako dominující náboženství a téměř všechny národy hovoří turkickými jazyky. Výjimkou jsou Tádžikové hovořící tádžičtinou, která je příbuzná perštině.

Tato práce se zabývá situací ruské menšiny od rozpadu SSSR ve státech Střední Asie. Hlavním cílem mé bakalářské práce je zhodnotit postavení ruské menšiny v postsovětských státech Střední Asie na základě jazykové (ne)diskriminace, možnosti Rusů se politicky angažovat a vzdělávat v ruském jazyce. Dále zjistit souvislosti mezi státní politikou a aspekty, které rozhodnutí vlád středoasijských států vůči ruskému etniku ovlivňují – nálada ve společnosti a vztah k Rusku, a zda tato rozhodnutí způsobují Rusům problémy v socioekonomické a politické oblasti života. V souvislosti s dosažením tohoto cíle jsem si položila tři výzkumné otázky. Jaká je současná situace ruské menšiny

v postsovětských státech Střední Asie? Jaký byl trend přístupu vlád v republikách Střední Asie k ruské menšině a jak se tento trend měnil od roku 1991 do současnosti? Jak existence ruské etnické menšiny ovlivňuje zahraniční politiku v těchto státech?

Bakalářskou práci jsem rozdělila na tři kapitoly. V první kapitole se budu věnovat historii ruské menšiny ve státech Střední Asie. Zaměřím se na minulost společných vztahů různých etnik Střední Asie s ruskou menšinou od počátku společného soužití a jaké důsledky pro tyto vztahy znamenal rozpad Ruského impéria a později i Sovětského svazu. Historie ruské menšiny ve Střední Asii sahá až do dob Ruského impéria, tato kapitola bude proto muset obsáhnout velké časové rozpětí, z toho důvodu se nebudu zabývat společnou historií dopodrobna. Každý z těchto států vnímal společné soužití rozdílně, a to se poté odráželo na přístupu k ruským menšinám. Ruská politika a kultura celkově nesporně ovlivnila středoasijskou historii.

Druhá kapitola bude patřit současnému postavení ruské menšiny ve Střední Asii. Zde bezprostředně navážu na předchozí historickou část. Tato část se bude věnovat vývoji postavení ruských menšin ve státech Střední Asie od roku 1991. Dále bude charakterizovat přístup tamějších vlád k ruské etnické menšině, zda se odráží od postoje majoritních obyvatel či nikoliv, a jak se tento přístup měnil od rozpadu Sovětského svazu.

Ve třetí kapitole se tato bakalářská práce zaobírá komparací vztahů mezi ruskými menšinami žijících v republikách Střední Asie a Ruskou federací. Zaměřuji se zde na způsob, jakým Ruská federace využívá svou národnostní menšinu k uskutečňování své středoasijské zahraniční politiky.

Sběr dat k této práci pochází z různých prostředí. Musím zde zmínit riziko zkreslování informací samotnými vládami, neboť ne všechny státy jsou zcela demokratické. Hlavními zdroji jsou zprávy z mezinárodních organizací, postupy vlád interpretované v médiích, vydané zákony a vládní nařízení. V českém akademickém prostředí se tématu států Střední Asie věnuje například doktor Slavomír Horák, známou odbornicí na Rusko a jeho zahraniční politiku je také doktorka Petra Kuchyňková. Ohledně současné situace ruských menšin v postsovětském prostoru nejvíce čerpám z dostupných zdrojů v internetových databázích článků z odborných periodik, jako je například SAGE, Ebsco či ProQuest.

2 HISTORIE RUSKÉ MENŠINY VE STŘEDNÍ ASII DO ROKU 1991

Tato práce se primárně soustředí na současnou situaci ruské menšiny v postsovětských republikách Střední Asie, přesto se ale nevyhneme historickému exkurzu k lepšímu uchopení dané problematiky. Již v úvodu jsem upozorňovala, že ve své práci považuji za státy Střední Asie pět nově vzniklých republik. „Dnes sem tedy patří zcela jistě všechny ‚středoasijské‘ republiky bývalého Sovětského svazu: pouštní Turkmenistán, hornatý Kyrgyzstán, historickými památkami nejbohatší Uzbekistán a Tádžikistán se svým převážně perskojazyčným obyvatelstvem“ (Kokaisl – Pargač 2007: 6). Mezi tyto státy budu řadit i Kazachstán i přesto, že do teritoriální oblasti Střední Asie bývá někdy zahrnována pouze jeho jižní část. Avšak pro tuto práci to není podstatné a celé území Kazachstánu je považováno za součást Střední Asie. Kulturní vymezení Střední Asie je podle UNESCO širší – označuje oblast, kde je u tamních národů zřejmá historicko-kulturní sounáležitost. Podle této definice se k tomu území řadí navíc ještě Mongolsko, čínský Xin Jiang, východní Írán, severní Afghánistán a severozápadní Indie (Kokaisl – Pargač 2007: 6).

Vývoj středoasijských zemí, které jsem do této práce zahrnula, je z velké části stejný. Proto se v této kapitole nezaměřuji na každou zemi zvlášť, ale považuji Střední Asii jako jedno historicky pospolité území. Pokud se zaměříme na ruské etnikum v této oblasti, nelze pozorovat výrazné rozdíly v jednotlivých státech. Časové rozpětí historického diskurzu je ukončeno rokem 1991, tedy rozpadem Sovětského svazu. Následujícím vývojem ruské etnické menšiny ve středoasijském prostoru se budu věnovat ve druhé kapitole.

Na jihu Ruska a na západní Sibiři vznikla pravděpodobně ve 4. nebo 3. tisíciletí před naším letopočtem osobitá stepní civilizace, která sice neznala písmo, ale znala již koňský postroj či koňské sedlo. Technicky a umělecky dosáhla tato kultura vysokého formátu, „že se tento typ označuje za ‚velké stepní umění‘“. Klima se zde během tisíciletí přeměnilo, pokles srážek přinesl přeměnu krajiny na poušť a polopoušť. Mezi první obyvatele Střední Asie se pokládají Indoevropané, později kolem zahájení křesťanské epochy se zde usazují turkická etnika. Před začátkem moderní éry byla Střední Asie osídlena převážně kočovníky (Roux 2007: 21–22).

Rusové se na středoasijské scéně objevili v době vlády cara Ivana Hrozného v 16. století. Ve druhé polovině 17. století byly ruským národem zabrány severní okraje velkých stepí o rozloze tisíců kilometrů. Dále vzhlíželi směrem k jihu, kde se střetli s Čínou a Mongolskem. Zakládali na středoasijském území pevnosti, vznikaly zárodky nových měst, ruská taktika spočívala ve vytváření vojenských základen a také ve starosti o civilisty. Rusové respektovali způsob života kočovných kmenů, jejich zvyky, majetek a strukturu společnosti (Roux 2007: 314–315).

Dnešní státy Střední Asie – Uzbekistán, Turkmenistán, Tádžikistán, Kyrgyzstán a zčásti Kazachstán – dřívější ruská a poté sovětská území se nacházejí v prostoru, který byl v minulosti označován jako Ruský či Západní Turkeistán (Roux 2007: 8, 12). Střední Asie si prošla velkým vývojem, soupeřil zde proti sobě islám a buddhismus, pro tuto práci jsou zásadní země, kde převážil islám.

Porážka carského Ruska v krymské válce vedla k přenosu ruského zájmu na Dálný východ a Střední Asii. Tuto politiku odrážely pokyny, které stanovily jako hlavní cíl ruské politiky posílení vlivu ruského průmyslu, obchodu a kultury ve Střední Asii (Bijaya 2008: 65). V roce 1859 zvítězilo Ruské impérium nad muslimy na Kavkaze, poté se mu podařilo dobýt turkeistánské chanáty a ovládlo Západní Turkeistán (Roux 2007: 321). Do konce roku 1885 bylo ruské dobytí Střední Asie dokončeno (Bijaya 2008: 66). Vzniklo několik ruských protektorátů – Turkeistánská generální gubernie, Bucharský emirát a Chivský chanát, které fungovaly jako centra celého Turkeistánu a zároveň si udržely část autonomie, jež později postupně ztrácely (Kokaisl – Pargač 2007: 16). Začleňování středoasijského regionu k Rusku probíhalo dvojím způsobem, na některých místech žádali vládcí Rusko o ochranu, jinde docházelo k násilným konfliktům. Ani dnes nelze tyto události vykládat jednoznačně (Kokaisl – Pargač 2007: 12).

Rusové neinklinovali k rasové nesnášenlivosti, ale horlivě pěstovali kult slovanství a nedůvěru vůči islámu. Například od doby vlády Petra Velikého na přelomu 17. a 18. století byli muslimové na území Ruska pronásledováni a perzekuováni, poté méně drasticky za vlády cara Alexandra II. Ruská okupace vnesla do Střední Asie kapitalistickou modernizaci. Rusové začali systematicky využívat tamější nerostné bohatství, zavedli úřednickou správu a nutili místní obyvatele dodržovat pořádek, na který dohlížely vojenské posádky. Místní obyvatelstvo se tak ocitlo v podřazené pozici

pod Evropany, jediným východiskem se stalo poruštění a přestup k pravoslaví (Roux 2007: 321–322).

Expanze Ruského impéria do Střední Asie byla jedním z nejrychlejších a nejdramatičtějších příkladů ruského dobývání v 19. století. Autoři literatury v angličtině i ruštině zkoumající ruskou expanzi ve Střední Asii často opomíjí a nechápou její hlavní fáze. V sovětské historiografii ze 40. let bylo začlenění středoasijských států do carské říše v předsovětské éře oficiálně prezentováno jako snaha o „sjednocení“. Obecněji řečeno, historici, kteří se spoléhají na literaturu z doby sovětské éry, mají tendenci dávat přednost ekonomickým motivům se zaměřením konkrétně na potřeby ruského textilního průmyslu (pravidelné dodávky bavlny). Zhussipbek tvrdí, že většina zdrojů jak západních, tak východních nevnímá dobytí Střední Asie jako souhrn faktorů, z nichž žádný není dominantní, a tak je pohled na dobytí Střední Asie neúplný. Ať už jsou faktory ruské expanze v tomto regionu jakékoli, význam dobytí Střední Asie Ruskou říší nelze přeceňovat (Zhussipbek 2017: 14–16).

Do Západního Turkestánu tak začali masově proudit ruští a ukrajinští rolníci od roku 1891, čemuž předcházelo zrušení nevolnictví v roce 1861. Od roku 1891 do roku 1914 přišlo do této oblasti přes dva miliony rolníků, kteří zabírali území dříve využívané místními kočovníky a začali je obhospodařovat. Čímž pokleslo množství pastvin pro kočovnická stáda a snížila se životní úroveň tamějších obyvatel (Roux 2007: 326).

Zabírání pastvin vedlo k nepříznivému obrazu o Rusech mezi místními. Přestože na některých místech žilo ruských obyvatel pomálu, i tak docházelo ke konfliktům mezi nimi a místními. Pouze v ruských protektorátech Buchaře a Chívě byli akceptováni. Ruská správa byla k místním mnohem spravedlivější, a tak etničtí Rusové společně s obyvateli uzbeckých protektorátů volali po připojení k Ruskému impériu (Horák 2008: 52). Pro nově příchozí ruské obyvatelstvo byla Střední Asie svým klimatem exotická. Kruté zimy střídané horkými léty podobné podmínkám života na pouštích činily masovou migraci z konce 19. století pouze dočasnou (Kokaisl – Pargač 2007: 14). Důvodem takové masové migrace byly špatné podmínky v Rusku, kde v mnoha oblastech byl velký nedostatek potravin. Ruská správa v Turkestánu se logicky obávala nepokojů muslimských obyvatel, a tak nějakou dobu zakazovala místním prodávat zemědělskou půdu Rusům. Rusové navíc neměli zkušenosti s pěstováním plodin typických pro středoasijské klima – např. bavlna, vinná réva či ovoce. Když klesla produkce bavlny,

kteřá byla zásadní pro moskevské manufaktury, bylo Rusům dočasně dokonce zakázáno osidlovat Turkestán. Postupem času však centrální vláda tlačila na místní správu ve Střední Asii, aby začala vyvlastňovat pozemky kočovníků pro Rusy, čímž se snažila vyřešit nedostatek půdy v evropské části Ruska. Nespokojenost místních obyvatel vyvrcholila během muslimského povstání v roce 1916. Jednak kvůli zabírané půdě (Kokaisl – Pargač 2007: 20–23) a jednak kvůli odvodům místních obyvatel do první světové války. Zde se ukázala vojenská nadvláda Ruska (Horák 2008: 53), byla povolána carská armáda na potlačení povstání. Což údajně mělo později vliv na snadnější přijímání bolševických myšlenek, přesto se to týkalo především ruského obyvatelstva (Kokaisl – Pargač 2007: 68).

Dalším problémem bylo mnohonárodnostní obyvatelstvo Turkestánu, kde žili Tádžikové a Turci, Kazaši, Uzbekové, Kyrgyzové a Turkméni. Společným prvkem byla náboženská víra a historie, ale silnější byly rozdíly jazykové a nestejnoroďé tradice. Přesto je spojoval stejný způsob života, neznalost moderního světa a oproti jiným státům a národům se netrápili otázkou nacionalismu. Podle Rouxe místní respektovali politickou moc jako boží vůli, ať se jednalo o vládu cizinců či bezvěrců, což se nezměnilo až do bolševické revoluce (Roux 2007: 327). Horák (2008: 49–51) naopak uvádí, že z ruské strany byl respektován islám a jeho tradice, ale místním duchovním se nelíbila neustále se prohlubující závislost na Rusku ve všech směrech, a tak docházelo k řadě protiruských povstání. Jelikož z Ruska přicházeli především rolníci, byla potřeba rusifikovat místní elitu a začlenit ji do místní správy. Přesto však „[...] světy evropského Ruska a místních muslimských komunit žily často paralelně vedle sebe“ (S. E. Grigorjev cit. dle Horák 2008: 51).

Změna režimu v únoru 1917 znamenala pro muslimy Ruska svobodu. Revolucionáři dokázali muslimům naslibovat krásné věci, i když je pokládali za zaostalé a podřadné. Splnění slibů však nepřišlo, a tak přenesli své naděje na bolševiky, kteří je brali jako spojence k dosažení moci. Zpočátku komunisté uznávali islám, jejich zvyky a svobodu národů, Lenin i Stalin na to měli stejný názor. V listopadu 1917 byla vyhlášena autonomie Turkestánu, která byla bolševiky tvrdě potlačena, a tím „rudí“ ztratili u muslimů důvěru stejně jako předtím „bílí“. Během občanské války se postavili proti bolševikům. Po ukončení bojů přešli ve velkém pod rudou vlajku, kromě hnutí *basmači* (Roux 2007: 326–329). Podle Exnerové (2006: 25, 70) se jednalo o skupiny muslimských povstalců,

které Sověti označovali jako basmači (bandité), bojovali za tamější hodnoty a proti řádění Sovětů. Pro Bolševiky nebyla Střední Asie vhodným územím pro marxisticko-leninské myšlenky, neboť se zde nevyskytovaly žádné lidové masy ani proletariát, což způsobilo odsunutí tohoto teritoria na vedlejší kolej (Roux 2007: 329). Což potvrzuje i Kokaisl a Pargač (2007: 54), podle nich Rusové stáli o středoasijské území, ale bylo na okraji jejich zájmu.

Jak jsem již tedy popsala, většina místní populace muslimů přešla na stranu bolševiků, jelikož všechny snahy o samostatnost byly bolševiky zlikvidovány, kteří během let 1918–1920 přebrali vládu nad Střední Asií. Region se zmítal ve velkém chaosu, v mnoha oblastech vypukl hladomor, který byl tlumen díky potravinovým dodávkám z Ruska (Kokaisl – Pargač 2007: 69). Sovětské vedení tak mělo v ruce trumf jak ovládat region, který použilo během své vlády ještě několikrát i na jiných místech.

V roce 1920 vznikají ve Střední Asii čtyři nové územní celky:

- v rámci Ruské sovětské federativní socialistické republiky (dále jen RSFSR) přibližně na území dnešního Kazachstánu – Kirgizská autonomní sovětská socialistická republika,
- v rámci RSFSR – Turkestánská autonomní sovětská socialistická republika,
- na území Chívského chanátu – Chóremzská sovětská lidová republika,
- na území Bucharského chanátu – Bucharská sovětská lidová republika.

Sovětům se ještě nepodařilo převzít plnou moc nad Střední Asií. Bolševici se snažili vytvořit jeden turkický národ a nerozlišovat středoasijce na Uzbeky, Kyrgyze atd. Naopak turkické národy v tomto období začaly protěžovat panturkický nacionalismus, a tím se neturkické obyvatelstvo dostalo do podřadné pozice (Tádžikové, Rusové atd.). Sovětská vláda tak přichystala novou reformu „jakousi druhou revoluci“, která „měla za cíl odstranit dosavadní národnostní jednotky a správní útvary, vytvořit jednotky a útvary zcela nové a zmírnit vliv turkických nacionalistů“. Od září 1924 do května 1925 se zcela mění mapa Západního Turkestánu, který existoval několik staletí. Namísto Turkestánské ASSR, Chóremzské lidové republiky a Bucharské lidové republiky vznikly dvě svazové republiky – Turkmenská sovětská socialistická republika a Uzbecká socialistická republika, v rámci které se vytvořila Tádžická autonomní socialistická

republika – a dvě autonomní oblasti – Karakalpacká autonomní oblast (na území dnešního Kazachstánu v rámci Kirgizské ASSR) a Kara-kirgizská autonomní oblast (na území dnešního Kyrgyzstánu v rámci RSFSR). Tádžická SSR se stala samostatnou svazovou republikou v roce 1931. Kirgizská ASSR se během let 1924–1925 přejmenovala na Kazašskou ASSR, ale svazovou republikou se stala až v roce 1936. Během této doby se také Kara-kirgizská autonomní oblast stává autonomní republikou v rámci RSFSR, samostatnou Kyrgyzskou SSSR se stává také až v roce 1936 (Kokaisl – Pargač 2007: 68–73). Do roku 1936 tedy vznikly středoasijské státy v hranicích jak je známe dnes.

Politické změny nejvýrazněji zasáhly do společenské oblasti, která je pro tuto práci nejpodstatnější. Sovětská deislamizace Střední Asie pracovala na plné obrátky. Kampaně proti islámu (a samozřejmě proti náboženství všeobecně), modernizace ve všech oblastech života a vědeckost zcela změnila do té doby pevně věřící místní obyvatelstvo (Roux 2007: 330–331). Ze své zkušenosti z Kyrgyzstánu to mohu potvrdit. Starší generace žijící ve městě, která se narodila již do SSSR, je ateistická, ženy nenosí na vlasech šátky, nechodí do mešit a nemodlí se. Oproti tomu moje generace, tedy ročníky narozené po rozpadu SSSR, se k islámu znovu vrací a dobrovolně. Zde musím zdůraznit slovo *dobrovolně*, jelikož zde dochází ke střetu generací. Rodiče nechápu své děti, proč se záměrně nechávají „omezovat“ vírou, např. dívky si zahalují vlasy, mladí odmítají jakýkoliv alkohol atd. Proto ze svého pohledu mohu deislamizaci ve Střední Asii během éry SSSR prohlásit za zdařilou.

Pokud se vrátím zpět k historii, Roux uvádí, že středoasijské republiky byly okamžitě rusifikovány. Cílem sovětské vlády bylo nejen šířit ruský jazyk a ruskou kulturu, ale šlo také o ideologické důvody promíchat obyvatelstvo a bořit hranice mezi národy. „[...] bolševismus učinil z Rusů ‚velké bratry‘ středoasijských národů, leč bratry starší a zkušenější s právem rozhodovat o těch mladších a méně zkušených“ (Roux 2007: 330). Během druhé světové války se zvýšil přesun obyvatelstva, takže rostl počet přistěhovalecké populace. Ta se oproti místní populaci odlišovala. Zatímco místní žili z velké části na venkově, Rusové se stěhovali do měst. Což doplňuje Kokaisl s Pargačem (2007: 98), kteří uvádějí, že přistěhovanci například stavěli domy v evropském stylu a jejich čtvrti byly odděleny od těch, kde žili místní. Nově příchozí se odlišovali ve všech aspektech života – jakou vykonávali práci, co dělali ve volném čase či v otázkách

hygieny. Roux poukazuje na ukazatele jako je průměrný věk, vzdělávání, dětská úmrtnost nebo příjem na osobu za rok, které podle něj ukazují na nerovnost (Roux 2007: 331).

Propojit Rusy se středoasijskými národy se nedařilo po více stránkách. Obyvatelstvo již bývalého ruského Turkestánu nedokázalo zapomenout na zabírání půdy pro nově příchozí rolníky ještě z ruského impéria. Také nepřicházely v úvahu etnicky míšené sňatky, ať už z důvodu rozdílného náboženství (islám vs. pravoslaví), nebo kvůli národní otázce a jiné kultuře. Obě strany se mezi sebou ani příliš nestýkaly, ale samozřejmě nelze říci, že k tomu vůbec nedocházelo. Tradice říkají, že národnost se řídí podle otce, a proto bylo vhodnější, pokud si středoasijský muž vzal ruskou ženu než naopak. Nejčastěji docházelo ke sňatkům vojáků základní služby, kteří si přivezli ruskou manželku. Později se objevilo několik problémů, např. rodina ženicha toto manželství nepřijala, ruské ženy byly zklamané z podmínek, které panovaly ve Střední Asii, nebo se snažily si ponechat své pravoslavné dědictví a nechaly někdy i potajmu své děti pokřtít, i když už procházely muslimskými obřady (Kokaisl – Pargač 2007: 98–99). Problémy pocházely i ze strany Rusů, obecně se po svém přistěhování nepřizpůsobili středoasijským kulturám. Postupem času si ale mnozí vytvořili pouto ke své adoptivní vlasti, přičemž si zachovali pocit koloniální nadřazenosti vůči původním obyvatelům (Ziegler 2006: 107).

Vytvořením umělých hranic, které byly naplánovány sovětskými úředníky, vznikly státy protínající kulturní a historické hranice.

Jelikož hlavním jazykem sovětského národa byla prohlášena ruština, její znalost otevírala dveře slibné kariéře a životu. Ziegler (2006: 105–106) rovněž tvrdí, že ruská populace byla silně zastoupena ve městech, a to především v těch hlavních, čímž si zajistila dominanci ruštiny ve vědě, kultuře, armádě, státní správě či ve vydávání knih. Rusové se tak ocitli v bezkonkurenční výhodě, například v armádě byli muži ze Střední Asie téměř vždycky zařazeni do stavebního praporu, což vedlo k přirozené rusifikaci. Ruština byla také jediným jazykem vysokých škol. Díky těmto aspektům toužili neruští obyvatelé stát se „Rusy“, čímž SSSR oslaboval případný nacionalismus u místních obyvatel (Zubov 2015: 426–427), ale také prohluboval rozdíly mezi ruským etnikem a Středoasijci. Přesto však Zubov tvrdí, že etnické konflikty v Sovětském svazu nedělaly velké problémy. Pokud se nějaký objevil, nebyl překvapivě potlačen silou, ale řešení bylo mnohem méně razantní, než když se etničtí Rusové snažili prosadit otázky ruské

národnosti (Zubov 2015: 427–428). Otázka národnosti byla v SSSR velkou debatou. Bolševici přijali hned v roce 1922 koncept „velkého nebezpečí“, podle kterého byl ruský šovinismus větší problém než lokální etnické nacionalismy. Vláda přijímala opatření zaměřená na podporu místních etnických identit a urychlení sociálního, ekonomického a kulturního rozvoje „zaostalých“ titulárních národů. Sovětský stát zavedl etnické kvóty na univerzitách a ve vládních organizacích, propagoval etnické elity, založil jazykové školy, tiskl knihy a noviny v místních jazycích a podporoval intelektuály z národnostních menšin (Bessudnov – Shcherbak 2020: 107). Zde lze pozorovat rozdílnost v názoru. Většina autorů se shoduje, že ruština vytlačila místní jazyky do pozadí a lidé zapomínali na svou národní identitu. Ale SSSR se tomu podle Bessudnova a Shcherbaka snažil svou etnickou politikou předejít.

Za éry Stalina a Chruščova se podíl ruského obyvatelstva ve Střední Asii zvýšil. Částečně kvůli přílivu Rusů společně s jinými národnostmi, ale také díky represím proti původním obyvatelům. Například se odhaduje, že kolektivizace způsobila smrt téměř 40 % kazašské populace, největší hladomor probíhal v letech 1932–1933. Podle sčítání lidu z roku 1959 se Kazaši ve své republice stali menšinou, Rusové tvořili 43 % obyvatel Kazachstánu a 30 % obyvatel Kyrgyzstánu. V pozdějších letech se trend mírně obrátil díky vysoké středoasijské porodnosti a slovanské emigraci (Ziegler 2006: 105). Přesto se v 70. letech ve většině svazových republik SSSR ocitlo původní obyvatelstvo v menšině. Tento nepoměr se vyrovnal až v 90. letech. V ostatních středoasijských SSR nebyla situace nijak dramatická, od 70. let se obrací směr migrace, a místo z Ruska do Střední Asie jde opačně (Roux 2007: 337–338).

Bližící se rozpad SSSR vnímala každá středoasijská SSR různě. V Kazachstánu díky četné ruské diaspoře byla atmosféra před rozpadem Sovětského svazu rozporuplná. Poblíž rusko-kazašských hranic žilo 38 % Rusů. Na jedné straně stálo kazašské obyvatelstvo, které ztratilo svou národní identitu, a na druhé byli Rusové obávající se, že se v nezávislém Kazachstánu stanou občani druhé kategorie (Lasák 2006: 141–150). Do Kyrgyzstánu se stěhovaly během sovětského období především kvalifikovaní Rusové. Vzdělaná populace jako učitelé, lékaři, inženýři či právníci byla z větší poloviny ruského původu (Horák 2008: 116). Rozpad SSSR byl Rusy vnímán jako příležitost stěhovat se za lepšími životními podmínkami do Ruska (Darchiashvili 2006a: 160).

V Tádžikistánu budovala Moskva těžký průmysl, který nalákal ruskou inteligenci. Od 60. let ale začala dorůstat místní inteligence, která byla schopna nahradit ruskou. K blížícímu se rozpadu rostla vlna protiruských nálad, která byla v Tádžikistánu jedna z největších (Horák 2008: 141–142). V Turkmenistánu byla početná ruská menšina, která se pohybovala kolem 9,5 %. Stejně jako u ostatních států i sem přišli především vzdělaní lidé, za které ovšem Turkmenistán nedokázal opatřit náhradu. I přesto se ve společnosti zvedly antiruské vlny, Rusové byli označeni jako utlačovatelé (Darchiashvili 2006c: 179–180). I do Uzbekistánu se stěhovali specialisté z Ruska za slibnou kariérou. V 80. letech uzbecká elita začala odkrývat korupční praktiky stranické správy, a tak vzrostla nechuť vůči Rusům a jejich diskriminaci (Horák 2008: 193).

Oficiální rozpad SSSR přinesl svobodu po celém jednom století pro všech pět uměle vzniklých republik. Zpřetrhat vazby s Rusy nelze ze dne na den, i proto Roux uvádí: „Pokud jde o Rusy, je otázkou, zda se skutečně vzdali imperiálních snů carů a bolševiků“ (Roux 2007: 335). S rozpadem SSSR jde ruku v ruce odliv ruské menšiny. Jejich asimilace neproběhla ve středoasijských republikách plnohodnotně, malá část Rusů se naučila místní jazyk, a tak se jejich každodenní život výrazně zhoršil a ocitli se ze dne na den v opačné situaci. „Rusové vytvářeli z velké části místní elitu, kterou nebylo snadné nahradit“ (Roux 2007: 338).

3 RUSKÁ MENŠINA VE STŘEDNÍ ASII OD ROKU 1991 PO SOUČASNOST

Kolaps Sovětského svazu a dosažení nezávislosti středoasijských republik vytvořilo bezprecedentní situaci. Poprvé ve své historii mělo Rusko diasporu, která čítala asi 25 milionů lidí ve všech bývalých sovětských republikách. Jako příjemce přistěhovalců přijala Ruská federace jenom v letech 1990 až 2003 více než 4 miliony bývalých sovětských občanů, zejména etnických Rusů z bývalých sovětských republik Střední Asie, které byly domovem více než jedné třetiny této ruské diaspory. Rusové tvořili téměř 20 % z celkové populace těchto pěti států – v roce 1989 to bylo přibližně 9,5 milionu osob. Podle studie provedené krátce před rozpadem Sovětského svazu se téměř polovina Rusů žijících ve Střední Asii narodila právě v tomto regionu. Významný podíl osob, které se nenarodily ve Střední Asii, žil v regionu více než 20 let. Celkově z 9,5 milionu Rusů si jich 8 milionů v regionu vybudovalo život a nejednalo se tak o dočasné migranty. Navíc mezi nimi byl rozšířen pocit, že se Rusové ve Střední Asii „liší“ od Rusů v Rusku (Rusové ve Střední Asii tvrději pracovali, chovali se přátelštěji, více studovali a pili méně než jejich protějšky v Rusku). Jejich přítomnost však nebyla rovnoměrně rozdělena a každý stát čelil jiné situaci. Zatímco titulární populace dominovala v Uzbekistánu, Turkmenistánu a Tádžikistánu, kde bylo přibližně 80 % původní populace z celkového počtu obyvatel, v Kyrgyzstánu a Kazachstánu žily velké nepůvodní menšiny (Peyrouse 2008: 1–9). Přestože jejich situace byla různorodá, muselo těchto pět států zvládnout podobné problémy, a to jak „derusifikovat“ národní identitu, vzpamatovat se z velkého odlivu inteligence a pracující síly, kterou zde vždy představovali Rusové, a vyřešit otázku dominance ruského jazyka.

Každý nově osamostatněný stát řešil vzniklé problémy různě, a proto se v této stěžejní kapitole budu zabývat každou zemí zvlášť.

3.1 Kazachstán

Republika Kazachstán oficiálně vznikla 16. prosince 1990. Díky své geopolitické pozici je jednou z hlavních priorit ruské politiky vůči středoasijskému postsovětskému prostoru. Kazachstán má jako jediný stát Střední Asie společnou skoro sedmisetkilometrovou hranici s Ruskou federací, kvůli čemuž je jakousi „vstupní bránou“ do ostatních

středoasijských zemí (Lasák 2006: 140). Celková populace Kazachstánu je necelých 19 milionů obyvatel a z toho je 23,7 % Rusů, kteří tvoří nejpočetnější menšinu Kazachstánu (World Population Review 2020a).

Během rozpadu SSSR si ruská menšina v Kazachstánu začala uvědomovat riziko svého postavení, které se mohlo rychle stát podřadným oproti místním. Vláda musela brát na zřetel oficiální politiku Ruska, která si ponechávala výsadu chránit ruské menšiny v postsovětském prostoru. Což bylo komplikované, neboť Kazaši nezapomněli na zabírání své půdy ruskými kolonisty. V Kazachstánu tyto nálady nebyly natolik silné oproti jiným středoasijským státům. Lasák uvádí tři možnosti, proč protiruské nálady nedosáhly bodu zlomu – nákladné a složité přesídlení, hrozby ztráty prestiže anebo popularita tehdejšího prezidenta Nursultana Nazarbajeva. Přesto hned v 90. letech probíhal proces tzv. *kazachstanizace*, čímž se rozumělo státem podporované národní cítění, vlastenectví, renesance kazašského jazyka a upřednostňování Kazachů na pracovních pozicích. Tento proces logicky zvedl migrační číslo etnických Rusů do své původní vlasti (Lasák 2006: 150).

Rusové žijí většinou v severním regionu, zatímco Kazaši zůstávají většinou v jižní části. Kazachstán se po osamostatnění snažil aktivně o návrat etnických Kazachů žijících v zahraničí. Vláda se bála možných separatistických tendencí „ruského“ severu, a tak využila repatriaci Kazachů, aby vyrovnala dominantní ruské etnikum. Vláda vydělila zvláštní finanční prostředky, nově příchozím poskytla bydlení a zaměstnání, aby pozvedla kazašskou migraci. Mnoho z těchto nově příchozích kazašských osadníků se přestěhovalo do jižního Kazachstánu, a tak vláda nabízela tyto výhody pouze za podmínek přestěhování se do severních oblastí. Zde „navrátilci“ začali vysídlovat Rusy, kteří se kvůli tomu začali stěhovat do Ruska (Zardykhan 2004: 75).

Jména měst a vesnic byla změněna z ruských na kazašská bez předchozí konzultace s místním ruskojazyčným obyvatelstvem. Potíže měly také ruské školy, publikace v ruském jazyce, ruský rozhlas a televize. Očerňování ruské kultury eskalovalo poté, co byla kazaština prohlášena za státní jazyk (Bijaya 2008: 74–75).

Otázka ruského jazyka byla v 90. letech palčivým etnickým problémem v Kazachstánu a zůstává jím dodnes. Změna úředního jazyka byl jeden z prvních zákonodárných počinů nové vlády, ruština byla označena jako jazyk „interetnické“ komunikace (Lasák 2006:

150). Jelikož pouze 1 % rusky mluvící populace ovládalo plynule státní jazyk, byl tento akt považován za transparentně diskriminační politiku a vyústil ve slabé projevy ruského iredentismu ve městě Ust-kamenogorsk. V roce 1992 byla vznesena poptávka po uznání ruštiny jako státního jazyka spolu s kazaštinou (Bijaya 2008: 75). V roce 1997 byl tento zákon pozměněn a ruština se stala úředním jazykem (Kodeksy-kz.com nedatováno), kazaština zůstává stále oficiálním, ale pro práci ve státních institucích je vyžadována znalost obou jazyků, kvůli čemuž jsou Rusové v nevýhodě. V říjnu 2017 Nazarbajev rozhodl, že do roku 2025 přejde kazašský jazyk z cyrilice na latinku. Harrington uvádí, že je tato změna ovlivněna ekonomickými obavami, a proto politici věří, že latinská abeceda přiláká zahraniční investice. Harrington zároveň upozorňuje na to, že s tímto tvrzením se současně Kazachstán integruje do Euroasijské hospodářské unie. Pro mnohé však změna abecedy může mít politické konotace, neboť azbuka je často spojena s ruským imperialismem (Harrington 2019). Přesto však se ruskému jazyku na území Kazachstánu daří, ruštinou hovoří 70–80 % lidí, nejméně na vesnicích. Navzdory rychlé etnické derusifikaci země se podíl kazašského obyvatelstva, které mluví rusky, od získání nezávislosti zvýšil. Ve školství však ruština ztrácí status ve prospěch kazaštiny, neboť je povinná na každé škole a u přijímacích zkoušek. Také množství ruských škol se snižuje. Přestože ve školství ruština nedominuje, obyvatelstvo si přirozeně její znalost předává dál. Většina rodičů a prarodičů rusky mluví plynule a často s ní hovoří i doma, zatímco kazaština je nutná ke studiu či práci ve státní správě (Laruelle – Toal – O’Loughlin – Bakke 2020: 222–224). Ruština může být považována za univerzálnější jazyk, který může nabídnout lepší studijní či pracovní podmínky. Také výuka angličtiny není ve Střední Asii dostatečně kvalitní, a tak může být znalost ruštiny rozumnou volbou.

Kazachstán je jedinou zemí v regionu, kde měla ruská menšina v 90. letech skutečný politický život. Od nezávislosti se ruští aktivisté účastnili demokratizačního procesu, zejména v rámci politické strany Lad (Harmonie) a sdružení Russkaja Obschchina. V regionálních volbách v roce 1994 získal Lad až 80 % mandátů ve městech s převládající ruskou menšinou. Parlament, který byl vytvořen po volbách v roce 1994, měl celkově 21 % ruských a 58 % kazašských zástupců (Bijaya 2008: 72-73). S postupem času však rostoucí represe režimu vedly ruskou menšinu ke ztrátě zastoupení v parlamentu. Zákon, který ukládal povinnost zaregistrovat všechny organizace u ministerstva spravedlnosti, sloužil jako důležitý mechanismus prověřování. Organizace či strany jako Russkaja Obschchina se v polovině 90. let setkaly s řadou byrokratických

překážek na centrální i oblastní úrovni při zajišťování dlouhodobého právního statusu a zůstaly na okraji oficiální struktury. Zákaz různých oblastních poboček Russkaja Obshchina a Lad byl zrušen v srpnu 1999 v předvečer parlamentních voleb (Dave 2004).

Ve druhé polovině 90. let se Lad spokojil s účastí na různých demokratických platformách proti prezidentu Nazarbajevovi a trpěl silnými administrativními, politickými a právními tlaky. Několik vůdců, vynucených hrozbami násilí, emigrovalo do Ruska. Na začátku roku 2000 přestal Lad existovat jako nezávislá politická strana, zatímco politické orgány stále častěji spolupracovaly s druhým nejvýznamnějším ruským sdružením Russkaja Obshchina. Úřady se skutečně snažily rozšířit schizma mezi Rusy podporou skupin, které upřednostňovaly sblížení s režimem. V roce 2004 se Lad rozdělil do dvou větví. První zůstala v politické opozici a během prezidentských voleb v prosinci 2005 podpořila blok „Za spravedlivý Kazachstán“. Druhá část upřednostnila spolupráci s Nazarbajevem. Mimo to nelegální obchodní činnosti, osobní střety mezi vůdci a politický radikalismus zdiskreditovaly tuto stranu v očích ruské populace (Peyrouse 2008: 11–12), čímž se vytratila oficiální politická angažovanost Rusů v Kazachstánu.

Ekonomické vazby jsou již od rozpadu silné a důležité pro Kazachstán, Kazaši obecně mají rádi Rusko a všechno ruské. Na rozdíl od Ukrajiny a pobaltských států je přístup obyčejných Kazachů k Rusku a ruskému vlivu pozitivní. Tento přístup občanů Kazachstánu k jejich severním sousedům zachytil průzkum veřejného mínění openDemocracy, zveřejněný 30. dubna 2020, ukazuje, že 74 % respondentů bylo spokojeno nebo dokonce chtělo více ruské přítomnosti v Kazachstánu. Pouhých 17 % se domnívalo, že by měl být ruský vliv snížen. Například 24 % respondentů vnímá Rusko jako model, který má napodobovat, zatímco zbytek vnímá Rusko jako rovnocenného partnera, od kterého se nemusí učit (Laruelle – Toal – O’Loughlin – Bakke 2020).

V důsledku národnostních změn byla hypotetická hrozba etnického ruského separatismu do značné míry neutralizována. Na počátku 90. let kazašská vláda podnikla několik zásadních kroků k omezení vyhlídek na odtržení, přesunula hlavní město země z Almaty do severního Nur-Sultanu¹. Dále prosazovala osídlení severu etnickými Kazachy včetně

¹ Jsem si vědoma skutečnosti, že pokud popisuji události, které nastaly ještě před přejmenováním města Astana na Nur-Sultan, měla bych používat starší název. Ale pro přehlednost a srozumitelnost této práce budu dále používat název Nur-Sultan.

repatriovaných „navrátilců“ (více než milion), kteří se do země vrátili ze zahraničí od získání nezávislosti. V roce 2014 Nur-Sultan, pravděpodobně znepokojený kvůli anexi Krymu, přijal dva nové zákony – jeden zrychlil proces získávání občanství pro „navrátilce“ a druhý zintenzivnil trest za ohrožení kazašské územní celistvosti nebo za výzvu k odtržení (Laruelle – Royce – Beyssembayev 2019: 219–220).

Navzdory obavám z Kazachstánu a Západu se ruská menšina nemobilizovala. Mnoho kazašských Rusů je nyní dobře integrovaných, necítí se být diskriminováni a identifikují se jako Kazaši. Ale například protesty proti pozemkové reformě na jaře 2016 se rozhořely hlavně v kazašských městech, ale většinová ruská města na severu a východě zůstala klidná (Laruelle – Royce – Beyssembayev 2019: 220). Pozemková reforma měla přinést změny, které by umožnily zahraničním subjektům koupit příliš rozsáhlé plochy kazašské půdy. Nakonec byla tato reforma kvůli silným protestům odložena o pět let (Turebekova 2016). To může poukazovat na nepříliš silné národní cítění ze strany etnických Rusů. Etnická ruská sdružení v Kazachstánu byla očištěna od všech svých potenciálních protirežimních postav a nyní projevují loajalitu vůči Nur-Sultanu. Pokud ruská menšina historicky poskytovala Moskvě vliv na Kazachstán, pak toto působení rychle klesá. Zdá se, že postoje etnických Kazachů k zahraniční politice a zejména k Rusku se příliš neliší od postojů jejich etnických ruských krajanů. Obě etnika dávají přednost tomu, aby se Kazachstán vydal vlastní cestou (Laruelle – Royce – Beyssembayev 2019: 220–221).

3.2 Kyrgyzstán

Kyrgyzská republika, která vznikla osamostatněním 31. srpna 1991, má na svém území dvě velké etnické menšiny – Rusy a Uzbeky. Pro tuto práci je podstatná ruská diaspora žijící především v severní části Kyrgyzstánu. Kyrgyzstán má celkem přes 6,5 milionu obyvatel a z toho 9 % tvoří Rusové, kteří jsou druhou nejpočetnější menšinou Kyrgyzstánu (World Population Review 2020b).

Rozpad SSSR znamenal pro Rusy na území Kyrgyzstánu konec klidného soužití s místními. Mezi roky 1989–1991 vypukly etnické nepokoje mezi Kyrgyzy a Uzbeky žijící na jihu ve městech Oš a Uzgen, které leží cca 30 kilometrů do uzbeckých hranic. Byť tyto nepokoje primárně nesouvisely s ruskou menšinou, vznikly částečně kvůli kyrgyzskému nacionalismu, který se poté dotkl i otázky soužití Kyrgyzů a Rusů.

Nepokoje rozdmýchal také jazykový zákon z roku 1989, který stanovil kyrgyzštinu jako jediný úřední jazyk. Protiruské výstupy propukly v roce 1991, čímž se zvětšil odliv ruské menšiny. Dále pak docházelo k vytlačování Rusů z klíčových pozic ve státní správě a ekonomické sféře, a tak migrace nadále pokračovala. Tím se oslabil kyrgyzská inteligence, kterou zde představovali hlavně Rusové (Horák 2005: 178–179).

Odchod Rusů vyvolal znepokojení mezi kyrgyzskou elitou, která se obávala odlivu mozků a kvalifikované pracovní síly. V době získání nezávislosti tvořila ruská menšina jednu třetinu obyvatel Kyrgyzstánu. Tehdejší prezident Akar Akajev začal shánět podporu ruské komunity a jmenoval Rusy do své vlády, státní rady, která vedla svá zasedání v ruštině. Bezprostředně po získání nezávislosti byli ve vládě dva politici ruské národnosti – viceprezident Kuznetsov (Bijaya 2008: 79–80), který už v roce 1993 emigroval do Ruska (Minorities at Risk Project 2004a), a ministr vnitra Kulov. Ačkoli mezi přívrženci Akajeva patřili kyrgyzští nacionalisté, snažil se upustit od pro-kyrgyzské politiky. Vetoval zákon o pozemkové reformě schválený parlamentem, který by prohlásil celou zemi pouze za majetek kyrgyzského národa, a později tento zákon vetoval ještě třikrát (Bijaya 2008: 80).

V Kyrgyzstánu, kde je povoleno obyvatelům angažovat se v politice nejvíce ze všech středoasijských republik, je občanský život ruské komunity bohatší než v ostatních středoasijských republikách. Existuje spousta různých sdružení na republikové nebo regionální úrovni, nicméně dnes se již neúčastní politiky ani netvoří strany. Mezi nejdůležitější z nich patřil Slovanský fond, vytvořený v roce 1989, který se zaměřoval na politické a kulturní otázky (Peyrouse 2008: 11). Slovanský fond byl původně organizován jako nepolitická skupina zabývající se literaturou a kulturou, ale události vedoucí k vytvoření nezávislého Kyrgyzstánu skupinu rychle zpolitizovaly. Jejím cílem bylo hájit práva občanů jiné než kyrgyzské národnosti. Mezi Slovanským fondem a kyrgyzskými stranami panoval antagonismus (Minorities at Risk Project 2004). Mezi další již nepolitická sdružení patří ruské kulturní centrum Soglasie založené v roce 1994, Ruský dům Kyrgyzstánu registrovaný v roce 1998 a Asociace etnických Rusů vytvořená v roce 1994 zabývající se sociálními a ekonomickými otázkami (Peyrouse 2008: 11). V parlamentních volbách v roce 1995 bylo do parlamentu zvoleno pět etnických Rusů z celkových 105 křesel (Minorities at Risk Project 2004a), v roce 2005 získali Rusové

pouze čtyři ze 75 volných křesel v parlamentu (Peyrouse 2008: 14), od té doby se mi nepodařil dohledat počet etnických Rusů zastoupených v parlamentu.

Od roku 1992 vláda Kyrgyzstánu upravila jazykový zákon z roku 1989 a autorizovala společnosti a organizace, jejichž pracovní sílu tvořilo více než 70 % Rusů, aby používaly ruský jazyk. První kyrgyzská ústava z roku 1993 uznávala jako jediný státní jazyk kyrgyzštinu, ale chránila svobodné používání ruštiny v celé zemi, což přesto vedlo ke zvýšení odchodu Rusů. Akajev i vláda si uvědomili, že pouze oficiální opatření ve prospěch ruštiny může zpomalit migraci z Kyrgyzstánu (Peyrouse 2008: 17). Zdrojem hrdosti pro Akajeva bylo založení slovanské univerzity, jediné ve všech zemích SNS. Výuka na univerzitě probíhá ve třech jazycích – ruštině, kyrgyzštině a angličtině (Bijaya 2008: 80). V květnu 2000 tak nový zákon přiznal ruštině název „úřední jazyk“. Ústava z roku 2003 potvrdila dvojjazyčný status země, protože kvalifikovala ruštinu jako „státní jazyk“ a stanovila povinné vzdělání v obou jazycích v celém vzdělávacím systému. Situace vygradovala v dubnu 2004, kdy nový jazykový zákon ukládal všem státním zaměstnancům povinnost prokázat znalost kyrgyzského jazyka. Zákon obsahoval ustanovení, které nabylo účinnosti v roce 2005 (odloženo na rok 2007) a nařizovalo, aby všechny správní dokumenty byly psány v kyrgyzštině. Ti, kteří již zastávají funkci, která dvojjazyčnost vyžaduje, a nemají potřebnou znalost však nebyli ohroženi ztrátou zaměstnání. Realita ukazuje, že mnoho kyrgyzských úředníků nemá dostatečnou znalost státního jazyka, a proto pokračují v psaní v ruštině a poté text překládají do kyrgyzštiny. Peyrouse tvrdí, že nelze nahlížet na tento jazykový zákon jako na snahu státu o podřazeném postavení ruštiny, ale jako na reakci na vnitřní boje mezi kyrgyzskými elitami. Od tulipánové revoluce v březnu 2005 se do popředí debaty vrátily snahy zrušení jakéhokoli oficiálního statusu ruského jazyka. Jižní část Kyrgyzstánu, která je více „kyrgyzská“, používá tuto otázku jako prostředek k vyvíjení tlaku na severní Kyrgyzstán, který je více rusifikovaný. V průběhu roku 2006 debata o přípravě nové ústavy potvrdila, že část politických elit, zejména z jihu, si přeje odstranit oficiální status ruského jazyka. Peyrouse odkazuje na průzkum provedený Institutem euroasijského výzkumu, který uvádí že více než 80 % Kyrgyzů nechtělo, aby ruština ztratila oficiální status. Ústava z roku 2006 tak zachovala dvojjazyčný stav republiky. Kvůli politickým nepokojům a rozporům mezi politickými elitami se opět zvedla migrace etnických Rusů do Ruska (Peyrouse 2008: 17). Kyrgyzština je označována jako státní jazyk, zatímco ruština jako jazyk úřední. Bývalý prezident Sooronbaj Žeenbekov v roce 2019 prohlásil, že je potřeba

šířit kyrgyzský jazyk dál, neboť ještě není plně využíván jako jazyk internetnické komunikace, ale zároveň potvrdil status a důležitost jazyka ruského. Vláda a ministerstva pracují především s ruštinou, a pokud tomu tak není, dokumenty často nejsou dostatečně kvalitní. Přesto zdůraznil nutnost ruštiny, která je brána jako znalost světového jazyka (Kostenko 2019). Na všech úrovních vzdělávání (předškolní, školní, střední odborné a vyšší) se výuka provádí ve státních a úředních jazycích, asi 25 % školáků získá střední vzdělání v ruštině. Existují školy, kde dochází k bilingvnímu, někdy i trojjazyčnému vzdělávání a samostatné ruské školy. Současný trend vede ke zvyšování škol s ruštinou jako vyučovacím jazykem (Slovo Kyrgyzstana 2017). Přesto je časté, že kyrgyzské rodiny spolu hovoří rusky (Moiseeva 2019).

Z vlastní zkušenosti po měsíci stráveném na Ošské univerzitě na jihu Kyrgyzstánu mohu říci, že občas jsme měli s ruštinou problémy. Ve městě jsme si většinu času s ruštinou vystačili, ale i na univerzitě nehovořili všichni učitelé rusky, tudíž nás museli učit jen někteří. Starší lidé na trhu nám rusky rozuměli, ale odpovídali rusko-kyrgyzsky. Mimo město jsme už potřebovali někoho z místních na tlumočení. Všichni spolužáci nemluvili rusky, mezi sebou skoro vždy kyrgyzsky. Jelikož město Oš leží blízko uzbeckých hranic, většina našich vrstevníků z univerzity měla část rodiny s uzbeckými kořeny. Mluvili tedy kyrgyzsky, uzbecky a rusky. Zároveň neměli všichni stejnou znalost ruštiny. V postsovětských státech stále převažuje zmatek ve výuce jazyků.

Ve většině středoasijských zemí se otevřela otázka dvojího občanství po osamostatnění. V Kyrgyzstánu bylo po mnoha debatách ustanovení o dvojím občanství zahrnuto do nové ústavy, která vstoupila v platnost v prosinci 2006, prostřednictvím tohoto opatření si prezident Kurmanbek Bakijev kladl za cíl usnadnit migraci směrem k bývalému ruskému centru. Asi půl milionu Kyrgyzů pravidelně chodí do Ruska hledat sezónní zaměstnání (Peyrouse 2008: 13). Zevelev tvrdí, že když kyrgyzský parlament zrušil zákaz dvojího občanství, tak se teprve vytvořil prostor pro další jednání (Zevelev 2008). V současnosti kyrgyzská vláda pracuje na zvláštním statusu tzv. *Meken-Kart*, která bude náhradou za pas. Tato karta bude mít životnost 10 let a bude zajišťovat všechna občanská práva s výjimkou volebního. Týká se bývalých občanů Kyrgyzstánu, kteří již mají státní občanství v jiné zemi (Gosudarstvennaya Registratsionnaya Sluzhba pri Pravitel'stve Kyrgyzskoy Respubliki 2020). Na ruskou menšinu se vztahuje zákon Ruské federace

z roku 2014 (Prezident Rossii 2014), který usnadňuje získání ruského státního občanství. Zájemci se musejí však vzdát původního občanství (Kalybekova 2014).

3.3 Tádžikistán

Republika Tádžikistán se osamostatnila 9. září 1991. Oproti ostatním středoasijským republikám nepatří Tádžikové do turkické skupiny národů, hovoří tádžicky². V zemi žije přes 9,5 milionů obyvatel, největší menšinou jsou zde Uzbeci. Menšina etnických Rusů tvoří pouhé 1 % a jejich číslo stále klesá (World Population Review 2020c).

Ještě v roce 1989 žilo na území Tádžikistánu 7,6 % Rusů (World Population Review 2020c, Peyrouse 2008: 4), zatímco české zdroje uvádějí 7,9 % (Horák 2008: 142), či dokonce 11 % (Kokaisl – Pargač 2007: 215). Migrace ruské menšiny je v tomto státě znatelně největší ze všech republik Střední Asie. V červnu 1989 byla tádžičtina uzákoněna jako oficiální jazyk, čímž započala ruská migrace (Peyrouse 2008: 6). Ke konci SSSR vypukla v Tádžikistánu vlna nacionalismu, která byla v této zemi nejhorší. V roce 1990 vypukly antirusky zaměřené demonstrace a propaganda, která vyvrcholila roku 1992. V hlavním městě Dušanbe byl podle Horáka sestaven seznam Rusů a jejich domy i byty byly vyznačeny. To vedlo k masové migraci ruského obyvatelstva do Ruska, která rozprodávala či za sebou zanechávala majetek (Horák 2008: 142). Úbytek ruských obyvatel se zastavil až po skončení občanské války v roce 1997, kdy z původních skoro 400 000 Rusů zůstalo přibližně 68 000 (World Population Review 2020c, Peyrouse 2008: 4). Peyrouse (2008: 6) uvádí, že z ruské skupiny zůstali pouze starší lidé bez prostředků k odchodu, příslušníci etnicky smíšených rodin a ti, kteří nebyli schopni získat potřebné doklady. V dubnu 1997 vešel v platnost zákon o dvojitým občanství s Ruskou federací, která řešila problém masové migrace do Ruska. Rusové tak nepřišli o své tádžické občanství, a díky tomu bylo zaznamenáno pár případů migrace Rusů zpět do Tádžikistánu (Horák 2008: 142–143). Dvojitým občanství stále platí (Eurasianet 2017).

V současnosti žijí Rusové především v Dušanbe a v menších městech na severu Tádžikistánu. Tádžikistán opustilo tolik Rusů, že menšinové politické organizace rychle

² Tádžičtina se řadí mezi indoevropské jazyky, dále pak do indoíránské větve mezi perské jazyky (Kokaisl – Pargač 2007: 222).

ztratily svůj význam. Tádžická Ruskaja Obshchina, vytvořená v roce 1992, se v roce 1997 transformovala na svaz slovanských organizací pro všechny rusky mluvící a dostávala finanční pomoc od Ruska (Peyrouse 2008: 11). Navazování vztahů mezi rusky mluvícím obyvatelstvem a Ruskem v Tádžikistánu probíhá prostřednictvím mnoha kanceláří nadace „Russkij Mir“ („Ruský svět“). Tato nadace byla založena na základě prezidentského dekretu RF v roce 2007, uvádí mezi svými cíli distribuci „objektivních“ informací o Rusku, podporu učení ruštiny a ruské literatury a spolupráci s ruskou pravoslavnou církví (Berdiqulov 2018: 18). Nadace Russkij Mir (nedatováno) na svých stránkách uvádí přes 20 organizací, které v Tádžikistánu podporuje, ať se jedná o vědu, kulturu či migraci. V Tádžikistánu parlament již nemá žádné ruské zastoupení (Peyrouse 2008: 14). V roce 2010 bylo v celé zemi pouze pět Rusů z celkových 2765 členů zastupitelských orgánů na úrovni měst a okresů. V roce 2012 bylo z 19 225 státních zaměstnanců pouze 129 Rusů. Takový nízký počet může být důsledkem malé ruské komunity v zemi, jejího obecně pasivního postoje týkající se politického aktivismu a překážky omezující účast v rozhodovacích procesech. Mezi tyto překážky patří především požadavek znát tádžický jazyk (Berdiqulov 2018: 18).

V Tádžikistánu, navzdory rozsáhlé ruské emigraci, ruská vojenská přítomnost společně se silnými ekonomickými vazbami přispívá k udržení politiky, což je příznivé pro ruský jazyk. Článek 2 Ústavy z roku 1994 (Prezident Respubliki Tadžikistan nedatováno) definuje tádžičtinu jako státní jazyk a uděluje ruštině status interetnického komunikačního jazyka (Peyrouse 2008: 16). Ruština se v Tádžikistánu používá v mnoha oblastech včetně obchodu, umění a žurnalistiky. V zemi jsou populární média v ruštině – místní noviny, online platformy a rozhlasové stanice, stejně jako ruské televizní kanály (Buriev 2019). V současné době se ruština většinou používá ve městech, zatímco obyvatelstvo ve venkovských oblastech hovoří tádžičtinou či různými pamírkými dialekty. Ruština se však stále aktivně používá: publikace, právní předpisy a média uveřejňují v ruštině. Urbanizované obyvatelstvo má tendenci posílat své děti do ruských škol, protože u nich předpokládají lepší úroveň vzdělání. Vzhledem k vysokému počtu tádžických pracovních migrantů pracujících v Rusku existuje poptávka po výuce ruštiny, a proto řada jazykových center pořádá jazykové kurzy.

Speciální místo má ruština v oblasti školství. V roce 2008 zde přibližně 20 % studentů studovalo v ruštině (Buriev 2019). Peyrouse (2008: 16) uvádí, že v Tádžikistánu 15 %

Rusů mluví tádžičtinou dobře, 52 % s určitými obtížemi a 31 % vůbec. Politické orgány vědí, že ekonomický rozvoj země závisí na remitenci od Tádžiků pracujících v Rusku, a proto považují otázku výuky za zásadní a vědí, že je nezbytná minimální znalost ruštiny. Přestože v Tádžikistánu počet ruských škol od roku 2000 prudce poklesl, počet studentů, kteří hledají vzdělání v ruském jazyce, se neustále zvyšuje (Peyrouse 2008: 18). Ruský jazyk má v oblasti vzdělávání solidní postavení. Buriev (2019) ve svém článku uvádí průzkum, který tvrdí, že přibližně 68% tádžické populace hovoří plynně rusky. V každé škole jsou povinně zavedeny hodiny výuky ruského jazyka (bez ohledu na hlavní vyučovací jazyk). V tádžických školách, kde se předměty vyučují v tádžičtině, je ruština povinná ve výuce od druhého ročníku. Na rozdíl od jiných cizích jazyků, které se vyučují od pátého ročníku podle volby studenta. V oblasti vysokoškolského vzdělávání v zemi existují tři univerzity s úplnou výukou ruštiny. Jedná se o pobočky Moskevské státní univerzity, Rusko-tádžické slovanské univerzity a moskevské Národní univerzity vědy a technologie (Buriiev 2019).

V Tádžikistánu byla otázka dvojího občanství vyřešena rychle. Pomoc, kterou Moskva poskytla během občanské války po nezávislosti (ruské dodávky zbraní a zapojení ruské armády k vyřešení konfliktu), usnadnila jednání o této záležitosti (Kokaisl – Pargač 2007:211–213). Tádžická vláda si byla vědoma, že by nedokázala přežít bez ruské podpory. Článek 15 tádžické Ústavy z roku 1994 a článek 4 ústavního zákona z roku 1995 stanovil, že tádžičtí občané nemohou mít jiné občanství, s výjimkou států, které s vládou podepsaly konkrétní smlouvy. V dubnu 1997 byl ratifikován zákon o dvojím občanství, téměř 70 000 lidí obdrželo ruské pasy prostřednictvím velvyslanectví Ruské federace v Dušanbe. Pouze jedna třetina z nich byli etničtí Rusové ostatní byli Tádžikové, kteří pravidelně pracovali v Rusku (Peyrouse 2008: 13). V současné době je otázka dvojího občanství sporná. Od roku 2014 je patrná snaha bránit občanům s dvojím občanstvím v práci ve státní správě či bezpečnostních složkách. Což se netýká rodinných příslušníků prezidenta Emómálij-ji Rahmóna (Eurasianet 2017).

Pro svou malou početnost není ruská komunita v Tádžikistánu zcela homogenní a lze ji rozdělit do dvou skupin. Jedna skupina se pokusila integrovat do tádžické společnosti učení se místních jazyků, tradic a navazováním kontaktů s místními. Zatímco druhá skupina žije izolovaným způsobem, zřídka interaguje s místními komunitami a sleduje ruská média. Tato skupina se obrací na svou domovskou zemi, když má obavy.

Berdiqulov uvádí případ stavby kostela ve městě Kurgan-Tyube. Ruská komunita vyjádřila frustraci z nedostatku financí a pomoci, a tak se pokusila problém vyřešit s jednou z ruských bank, které komunitu finančně podporovaly (Berdiqulov 2018: 19). Tádžikistán se pokusil vyzvat ruskou menšinu k setrvání v zemi, jelikož hojně zastávají technické a jiné kvalifikované pozice. Z těchto důvodů byly školy vyučující v ruštině zachovány a používání ruského jazyka je stále rozšířené ve vládě a podnikání. Mnoho Rusů v Tádžikistánu chce stále odejít kvůli špatným ekonomickým podmínkám. Vesměs mladší Rusové se rozhodli Tádžikistán opustit, což znamená, že je nyní velká část menšiny staršího věku. Ruská populace tedy bude pravděpodobně nadále ubývat (Minority Rights Group International 2018).

3.4 Turkmenistán

Republika Turkmenistán se osamostatnila 27. října 1991. Celkový počet obyvatel je přes 6 milionů a na svém území má dvě větší etnické menšiny – uzbeckou a ruskou. Ruská diaspora je v současnosti o něco menší než uzbecká, etničtí Rusové zde tvoří 4 % (World Population Review 2020d).

Ještě v roce 1989 žilo na území Turkmenistánu 9,5 % ruské menšiny. Po získání nezávislosti se v této zemi zvedla vlna protiruských a nacionalistických nálad, čímž se urychlila masová migrace etnických Rusů (Horák 2008: 166). Tzv. *turkmenizace* státu znamenala pro Rusy zhoršení životních podmínek. Byli nahrazeni na důležitých postech ve státní správě, turkmenština se stala oficiálním jazykem a média vystupovala proti Rusům jako utlačovatelům.

Migraci mělo zpomalit zavedení dvojího občanství mezi Ruskem a Turkmenistánem v roce 1993, neboť Rusové byli kvalifikovaní pracovníci především v průmyslových odvětvích a turkmenská vláda je nedokázala nahradit (Darchiashvili 2006c: 179–180). Přibližně 90 000 lidí by mělo z této smlouvy prospěch, 90 % z nich bylo etnických Rusů (Peyrouse 2008: 13). Smlouva o dvojím občanství byla zrušena v dubnu 2003 vzájemnou dohodou. Důvodem mohlo být využívání ruského občanství ze strany Turkmenů k poměrně svobodnému vyjíždění za hranice či paranoia z ruského obyvatelstva bývalého

prezidenta Saparmurata Nijazova, přezdíváného Türkmenbaši³. Po zrušení se museli lidé rozhodnout pouze pro jedno občanství, pokud se rozhodli pro ruské a zůstali v Tádžikistánu, přineslo jim to mnoho problémů (Horák 2008: 166–167). Etničtí Rusové byli propouštěni z pracovišť, obyvatelé s dvojitým občanstvím dostali tři měsíce, aby se vzdali ruského občanství nebo čelili konfiskaci majetku a nucenému odchodu ze země. V roce 2004 byli ze zaměstnání propuštěni turkmenští občané se zahraničním vzděláním, a to včetně těch, kteří získali vysokoškolský titul na institucích ještě v Sovětském svazu mimo Turkmenistán (Stronski 2017).

Politická angažovanost etnických Rusů v Turkmenistánu neexistuje. Po získání nezávislosti byla nejen pro ruské etnikum drasticky omezena účast na politickém životě. Türkmenbaši veřejně oznámil, že nikdy neuzná jakoukoliv organizaci zastupující ruskou menšinu. V roce 2001 zakázal všechny projevy kultury související se Západem a Ruskem (divadlo, balet, opera a klasická a současná hudba), podle něj byly v rozporu s duchem turkmenského lidu. Úřady z různých administrativních důvodů systematicky odmítly zaregistrovat sdružení Russkaja Obščina, které mělo fungovat jako pouze neoficiální občanská organizace. Vůdce této organizace byl vystaven tak silným tlakům poté, co se pokusil zaregistrovat sdružení podporující kulturní a ekonomické vazby mezi Turkmenistánem a Ruskem (Peyrouse 2008: 10), že byl nucen emigrovat (Horák 2008: 168). Turkmenistán zavedl pragmatickou politiku, která zakazuje všem neturkmenským obyvatelům účastnit se prezidentských voleb (Peyrouse 2008: 12). V parlamentních volbách v roce 1991 byli zvoleni dva etničtí Rusové z celkem 50 křesel. Na každé místo byl vypsán pouze jeden kandidát, nekandidovalo více lidí na jeden mandát (Minorities at Risk Project 2004b). V současné době v turkmenské vládě již není žádný zástupce ruské populace. Je třeba poznamenat, že celkově je veřejná politika v Turkmenistánu v letargickém stavu a vláda, s výjimkou prezidenta, není obyvatelstvem považována jako nástroj prosazování moci (Central Asian Bureau for Analytical Reporting 2019).

Etnické čistky proběhly ve všech státních institucích. V roce 2002 Halk Maslahaty (Parlament lidu) požadoval, aby všichni úředníci měli ověřený turkmenský etnický původ nejméně po tři generace (Peyrouse 2008: 14). „Očištění“ od Rusů bylo dosaženo za pomoci řady technik, jako neuznávání ruských univerzitních titulů pro zaměstnání

³ V této práci budu používat jeho přezdívku.

s vysokoškolskou kvalifikací nebo zákaz zaměstnávání ve vládních institucích pro ty, kteří stále mají ruské občanství (Stronski 2017). Horák považuje Turkmenistán za stát s nejhorsími podmínkami pro etnické Rusy z celé Střední Asie (Horák 2008: 168).

Ruština byla v Turkmenistánu v podřadném postavení již od začátku. V květnu 1990 se turkmenština stala oficiálním jazykem (poslední ze všech republik Střední Asie). Ruština získala status interetnického jazyka. Ústava z května 1992 zakázala používat ruštinu jako jazyk interetnické komunikace a stanovila, že státní zaměstnanci mohou být pouze etničtí Turkmeni (Minorities at Risk Project 2004b). Členové vlády také již nemají právo mluvit rusky nebo podávat oficiální zprávy v ruštině (Peyrouse 2008: 16). Turkmenistán přešel v roce 1993 na latinské písmo, což byla další rána pro ruský jazyk. Na školách se začala vyučovat nová turkmenská abeceda, děti přešly na čtení a psaní v latince. Rusky mluvící obyvatelstvo se muselo učit turkmenský jazyk. Zavedení latinky způsobovalo potíže dospělým obyvatelům Turkmenistánu. Jazykové problémy měla nejen ruská populace, ale i lidé na venkově a starší generace Turkmenů, kteří nemluvili rusky, ale byli po celý život zvyklí na turkmenštinu psanou cyrilicí (Central Asian Bureau for Analytical Reporting 2019).

Turkmenistán je jedním ze států, které se rozhodly distancovat od sovětské minulosti. Navzdory tomu zůstává ruština hlavním jazykem interetnické komunikace a nástrojem pro získávání informací. Znalost ruštiny dominuje ve městech. Turkmeni používají ruský jazyk nejen ke vzájemné komunikaci, ale také ke sledování ruských médií a využívání ruského internetu, trh práce vítá znalost ruštiny. S poklesem úrovně vzdělání roste zájem o ruský jazyk. Vytváří informační prostředí, kterému turkmenský jazyk nedokáže konkurovat. Ruština také zůstává rodným jazykem nejen u etnických Rusů (Central Asian Bureau for Analytical Reporting 2019).

Velkým zásahem do ruštiny však byla reforma školství v 90. letech, která vedla k výraznému omezení výuky ruského jazyka. Zpočátku byly ruské školy kombinovány s turkmenskými a poté úplně zmizely. Mladší generace tak přestala mluvit rusky (Central Asian Bureau for Analytical Reporting 2019). Střední vzdělání za vlády Türkmenbašiho bylo sníženo o jeden rok, což způsobilo dlouhodobé poškození kvality vzdělávání, oslabilo kvalifikaci turkmenských absolventů středních škol a odřízlo obyvatele od možnosti studovat v Rusku (Stronski 2017). Vysokoškolské vzdělání zase čelilo regulacím vlády, které významně omezily přijímání neturkmenských studentů, což vedlo

k odlivu nejen mladých myslí do zahraničí, ale také přispělo k odcizení národnostních menšin. Kvalita vzdělání prudce klesla a zůstává tak dodnes – nekontrolovatelná korupce, špatná kvalita vzdělání, přísná pravidla chování (Central Asian Bureau for Analytical Reporting 2019) a slavnostních událostí (což je typické nejen pro středoasijské republiky). Neustálé oslavy, slavnostní akce za přítomnosti médií jsem zažila jak v Kyrgyzstánu, tak i na severním Kavkaze. Obvykle doprovázené národní hymnou a místními pokrmy.

Sdělovací prostředky zůstaly za vlády Türkmenbašiho pod přísnou státní kontrolou, omezena byla svoboda pohybu a přístup do vnějšího světa. Ve snaze podpořit turkmenský nacionalismus a snížit ruský vliv v zemi, zablokoval média v ruském jazyce, omezil přístup k ruskojazyčným materiálům v národní knihovně. Situace ruské menšiny se začala zlepšovat s novým rusky vstřícnějším prezidentem Gurbanguly Berdymuhamedovem, který byl zvolen v únoru 2007 po smrti Niyazova (Peyrouse 2008:10). Ruská média se vrátila do Turkmenistánu a těší se vysoké popularitě. Ruské federální kanály (Kanál 1, Rusko, THT, CTC) a internetové platformy (Odnoklassniki, VK, Mail.ru) jsou oblíbené mezi všemi sociálními i etnickými skupinami. Webová oznámení a reklamy jsou psány převážně rusky nebo lámanou ruštinou. Ruština stále zůstává významná, roste zájem o výuku a také o kvalitní kantory. Ekonomická a politická situace v Turkmenistánu nutí etnické Rusy a dokonce i rusky mluvící Turkmeny ke konzistentní emigraci (Central Asian Bureau for Analytical Reporting 2019). Ruská menšina se v Turkmenistánu potýká s problémy především ze strany státu. Nacionalistické projevy zde nedosáhly takové úrovně jako například v Tádžikistánu, ale represe ze strany turkmenské vlády donutili etnické Rusy k masové migraci, přestože stát potřeboval a stále potřebuje jejich znalosti, vzdělání a jazyk. Situace se pro ruskou menšinu zlepšila po roce 2006, ale Turkmenistán nenabízí Rusům dostatečné pracovní příležitosti. Znalost turkmenského jazyka je podstatná pro běžný život, což ruskou menšinu nutí k hledání lepších podmínek v jiných státech SNS a Ruska (Stronski 2017).

3.5 Uzbekistán

Republika Uzbekistán oficiálně vznikla 1. září 1991. Populace přes 33,5 milionů obyvatel z něj dělá nejlidnatější stát Střední Asie. Největší cizí etnickou menšinu zde tvoří Rusové, tvoří přibližně 5,5 % populace Uzbekistánu (World Population Review 2020e).

Ještě v roce 1989 tvořila ruská populace 8,35 % obyvatelstva Uzbekistánu, což je přibližně 1,6 milionu Rusů, kteří žili ve velkých městech a jejich okolí, např. Samarkand či Taškent (Horák 2008: 193). Ruská otázka v nezávislém Uzbekistánu byla komplikovaná. Migrace etnických Rusů z této země do Ruska byla největší ze všech středoasijských republik. Je nutné poukázat na to, že migrace ruské menšiny byla způsobena také hospodářskou situací země. Zvyšovala se míra nezaměstnanosti a etničtí Rusové tak hledali pracovní příležitosti ve své původní domovině (Bijaya 2008: 78). Otázka dvojího občanství byla pro Uzbekistán náročná, jelikož se podle Dilbaziho vládní elita obávala, že by tak hned ztratila část ze své nově nabitě suverenity. V roce 1993 se ministři zahraničí obou států dohodli, že Uzbekistán nijak neohrožuje život etnických Rusů na svém území (Dilbazi 2006: 184–185).

Politické zastoupení etnických Rusů v Uzbekistánu neexistuje. V 90. letech po osamostatnění stále méně a méně z nich zastávalo jakoukoliv politickou funkci. Vzestup každodenního uzbeckého nacionalismu se pro Rusy stal rostoucím problémem. Zatímco na oficiální úrovni se zdá, že postavení Rusů se po roce 1991 v uzbecké společnosti nijak nezměnilo a veřejnost ani vláda se oficiálně nesnažily o odstranění Rusů; vládní nařízení a postoje působily, že se zaměřují právě na ruskou menšinu. Volební okrsky se sjednotily, takže území, kde původně převažovali Rusové, se spojila, aby se do vedoucí pozice nedostali Rusové (Bijaya 2008: 77). Přesto bylo během parlamentních voleb v roce 2004–2005 zvoleno pět poslanců ruského etnika, celkem jich kandidovalo 250. Tito zvolení poslanci však nereprezentovali ruskou menšinu, ale byli zvoleni jako členi prezidentské strany (Peyrouse 2008: 14). Během vlády prezidenta Islama Karimova byla ruská menšina v Uzbekistánu v lehce nevýhodné pozici, byť se Karimov bál etnických sporů, které probíhaly po osamostatnění v sousedních republikách. Menší změna nastala po jeho smrti v roce 2016. Současný prezident Šavkat Mirzijojev je vůči Rusku vstřícnější, což podle Murtazashvili nemá v uzbecké společnosti pozitivní ohlas. Zmiňuje například návrat ruských oligarchů do Uzbekistánu, kteří jsou bývalými spolužáky Mirzijojeva (Murtazashvili 2020).

Kulturní život ruské menšiny byl za Karimova v Uzbekistánu také velmi omezený. Vládnoucí režim si přivlastnil všechna sdružení zastupující menšinové národnosti, které začaly podporovat prezidentský aparát - například Ruské kulturní centrum v Taškentu otevřené v roce 1994 se omezuje na pořádání ruských kulturních aktivit a vyjadřuje

potěšení nad dobrou situací ruské menšiny v Uzbekistánu (Peyrouse 2008: 10–11). Podle aktuálních webových stránek se nachází pod správou uzbecké instituce, která zajišťuje přátelské vztahy s cizími státy. Funguje tedy pod vládou (Komitet po Mezhnatsional'nym Otnosheniyam i Druzhestvennym Svyazyam s Zarubezhnymi Stranami pri Kabinete Ministrov Respubliki Uzbekistan nedatováno).

V Uzbekistánu ztratila ruština status interetnického komunikačního jazyka prostřednictvím jazykového zákona přijatého v prosinci 1995, Rusové se však během administrativních postupů mohli stále vyjadřovat v ruštině (Peyrouse 2008: 16). Úplný přechod státních úřadů k používání uzbeckého jazyka nakonec neproběhl, vládní dokumenty jsou i nadále psány v ruštině. Nicméně je požadována znalost uzbečtiny u všech státních zaměstnanců (Murtazashvili 2020). Během posledního sovětského sčítání lidu v roce 1989 mělo méně než 5 % Rusů alespoň základní znalosti uzbečtiny. Kvůli povinné výuce uzbečtiny na všech školách je nyní toto procento vyšší, zejména mezi mladými, kteří dokáží fungovat s oběma jazyky bez problémů (Peyrouse 2008: 16).

Úplný přechod uzbečtiny na latinku není dodnes ukončen, jelikož reforma abecedy byla uplatňována nejednotně kvůli nedostatku financí. Uzbekistán proto funguje po celá desetiletí ve zmateném dvojím stavu. Ve školách chybí učebnice v latince a díky neucelenosti je výuka uzbečtiny nekvalitní. Konečná verze by měla být hotová do roku 2025. Latinka a cyrilice jsou viditelné po celé zemi, na některých místech lze dokonce vidět obě verze vedle sebe. Pravidlem je, že pokud je cílová skupina věkově starší, bývá používána azbuka (Eurasianet 2019a). Právě nejednotnost vládních rozhodnutí, nedostatek prostředků, nekvalita výuky uzbečtiny, neustálý výskyt ruštiny v médiích, při výuce na školách a na univerzitách, či její výhody jako světového jazyka donutil obyvatele nepřemýšlet o ruštině jako o jazyku kolonistů. Pobočka ruské státní agentury Rossotrudnichestvo zaměřující se na své krajany v zemích SNS tvrdí, že v Uzbekistánu hovoří dnes přibližně 11 milionů populace rusky, což je skoro jedna třetina obyvatelstva. Podobně jako v ostatních středoasijských republikách si ruština udržela svůj status především mezi městským obyvatelstvem, kde běžně Uzbeki používají oba jazyky. V Taškentu a dalších velkých městech nabízejí společnosti kabelových televizí balíčky sestávající se ze zahraničních programů převážně v ruštině. A tak tento jazyk stále zůstává hlavním prostředkem komunikace v podnikatelském světě a jeho role roste i v mediálním prostoru (Eurasianet 2019b). Všechny tyto aspekty poukazují, že i přes vládní změny a

omezení je ruština stále živá a její popularita se zvyšuje. Osobní zkušenost z Uzbekistánu je v tomto případě dvojaká. Ve velkých městech jako Taškent, Samarkand a Buchara jsem se na veřejných místech nesetkávala s azbukou. Nápisy, reklamy i jídelní lístky byly v uzbečtině a mladší lidé narození po roce 1991 neuměli rusky. Naproti tomu více vzdělaní Uzbeki hovořili rusky plynule. Přesto ve mně převládá pocit, že je v Uzbekistánu ruština v běžném životě na ústupu.

Školství v 90. letech utrpělo ztrátu kvality kvůli jazykovým změnám, latinizace atd. Po rozpadu Sovětského svazu začal počet ruských škol v republice klesat poměrně rychlým tempem, což souviselo především s migračním odlivem ruského obyvatelstva. Kromě toho zásadní změny ve všech sférách veřejného života ovlivnily jazykové preference představitelů titulárních a příbuzných národů. To způsobilo všeobecný pokles zájmu o získání vzdělání v ruštině. Od počátku nového tisíciletí se trend změnil, postupně docházelo ke zvyšování počtu škol s výukou ruského jazyka počtu studentů na ruských školách (Russkij mir 2019). Dnes se situace vyvíjí k lepšímu. V roce 1992 existovalo více než 1100 ruských nebo smíšených rusko-uzbeckých jazykových škol, k roku 2019 existuje 862 ruskojazyčných škol. Ruské vzdělání je považováno za kvalitní a prestižní, kterému nemohou konkurovat tamější školy. V současné době také studuje na ruských univerzitách přibližně 25 000 studentů z Uzbekistánu (Eurasianet 2019b). Ruský jazyk je na uzbeckých školách povinným předmětem od 2. ročníku dvakrát týdně, dále v prvním ročníku středních odborných vzdělávacích institucí (čtyřihodiny týdně) a v 1. ročníku vysokých škol (Russkij mir 2019).

Ruská geografická společnost v Uzbekistánu provedla v letech 2018 – 2019 průzkum, aby zjistila, jak se žije rusky mluvícímu obyvatelstvu v Uzbekistánu. Většina respondentů uvedla, že neplánuje emigraci. Sociálně-ekonomická situace všech zkoumaných krajanů je stabilní a podepisuje se zde také zlepšování postoje vlády k ruskému jazyku. Provedené studie ukázaly, že ruská pravoslavná církev je hlavním sjednocujícím článkem ruské populace a snaží se o zachování tradiční kultury, jazyka a národních tradic. Z velké části vedou ruští a rusky mluvící obyvatelé Uzbekistánu moderní urbanizovaný způsob života bez výrazné národní identity a kompaktní společenství krajanů na venkově prakticky přestala existovat. Ruští obyvatelé Uzbekistánu proto ztratili tradiční prvky ruské kultury včetně vlivu sovětské minulosti. Díky aktivitám místních nadšenců však lze cítit touhu

místního rusky mluvícího obyvatelstva oživit národní kulturu. Průzkum uvádí, že v Uzbekistánu je vysoká míra tolerance mezi etniky a náboženstvím (Russkij mir 2019).

4 RUSKÉ MENŠINY STŘEDNÍ ASIE VE VZTAHU K RUSKU

V poslední kapitole se budu krátce zabývat vztahy mezi Ruskem a ruskými menšinami žijícími ve Střední Asii. Dále jak se Ruská federace jako nastupující stát Sovětského svazu podílela na ochraně ruských menšin v jednotlivých republikách po vyhlášení nezávislosti v roce 1991 a jak spolupráce funguje mezi oběma stranami dnes.

Rozpad Sovětského svazu ve Střední Asii a vytvoření Společenství nezávislých států na nesovětském základě proměnil region, který pro Rusko znamenal ztrátu důležitých surovinových zdrojů (především ropy a zemního plynu). Rusko se snažilo neztratit svou světovou pozici surovino-energetické mocnosti, čemuž muselo začít přizpůsobovat novou zahraniční politiku vůči Střední Asii. Z politického hlediska představovala početná ruská diaspora ve Střední Asii, i přes její početnou migraci ze všech středoasijských republik, potencionální vliv pro prosazování ruských zájmů (Kuchyňková 2006: 18–20). I přes vlny nacionalismu, byť proběhly ve všech státech Střední Asie rozdílně, se nepodařilo vytlačit Rusy do ústraní. Naopak se ukázala jejich nenahraditelnost v oblasti pracovní kvalifikace a vzdělání (Horák 2005: 25).

Situace po rozpadu SSSR byla chaotická pro Ruskou federaci a logicky i pro nově vzniklé středoasijské republiky. Rusko díky svým vnitřním problémům nedokázalo dostatečně ochránit ruské diaspory, které se najednou ocitly za hranicemi. Přesto si oficiální ruská politika vyhrazovala právo chránit zájmy ruských menšin v postsovětských státech, což komplikovalo situaci v Kazachstánu. Proces *kazachstanizace* vyvolal zájem z ruské strany, neboť Kazachstán má díky přímému sousedství a početné ruské diaspoře jedinečné postavení v rámci Střední Asie. Lasák uvádí příklad, kdy zájem Kremlu vyvolal spor ohledně uznání ruštiny jako oficiálního jazyka. V roce 1997 ještě než ruština schválena jako úřední jazyk společně s kazaštinou, se Kreml ohradil proti podřadnému postavení ruštiny a hlavně proti diskriminaci Rusů ve státních úřadech. Byly zřízeny komise, které měly kontrolovat ústavní zákon, jež zakazoval diskriminaci kvůli neznalosti kazašského jazyka (Lasák 2006: 150–151).

Kyrgyzstán vystupoval už od osamostatnění jako stát vysoce závislý na kooperaci s Ruskem a byla tomu přizpůsobována i vládní politika, např. ruština získala stejný status jako kyrgyzština. Taktéž díky malé ruské diaspoře a velké závislosti Kyrgyzstánu

na pracovní migraci do Ruska, neměl Kreml potřebu hájit zájmy ruské menšiny. Závislost Kyrgyzstánu ve všech důležitých oblastech dává Rusku dostatečnou moc pro případnou ochranu ruské menšiny, kterou díky proruské vládě nemusela řešit, (Horák 2008: 112 – 116) a zároveň je pro něj strategické zachovat zde ruskou menšinu pro případné využití ve prospěch Ruska (Darchiashvili 2006: 161).

V Tádžikistánu po rozpadu SSSR vyžadovali Rusové pomoc od Kremlu na ochranu svých práv kvůli občanské válce a diskriminaci v 90. letech. Rusko se do ochrany zapojilo vytvářením bilaterálních smluv, čímž se ale migraci Rusů zastavit nepodařilo. Svůj vliv si Rusko snažilo udržet díky hojné pracovní migraci Tádžiků, čímž řešilo nedostatek vlastních dělnických pracovníků (Horák 2008: 140–144).

Turkmenistán se svou antiruskou politikou a špatnou ekonomickou situací donutil k migraci velké množství ruského obyvatelstva, což bylo zmírněno zavedením dvojího občanství (zrušeným v roce 2003). Turkmenská protiruská politika si vysloužila protesty ze strany Ruska, které ovšem nebyly nijak výrazné. Prioritou byly a zůstávají ekonomické zájmy oproti tvrdé národnostní politice vůči Rusům (Darchiashvili 2006: 180).

Pro ruskou menšinu v Uzbekistánu byla 90. léta ve znamení tzv. *uzbekistanizace*, která je charakterizovaná ztrátou svého postavení ze sovětských dob. Probíhala zde největší migrace Rusů ze států Střední Asie, a proto vyvstala otázka dvojího občanství, s čímž Uzbekistán nesouhlasil a Rusko v tomto případě odstoupilo a zanechalo etnické Rusy bez větších garancí (Dilbazi 2006: 184–185).

Důvod, proč jsem u každého státu krátce rozepisovala situaci po rozpadu SSSR, bylo poukázat na laxní přístup Ruské federace v problematice ruských menšin ve Střední Asii. V každém státě se objevily protiruské nálady, jazyková omezení a pracovní problémy etnických Rusů. Kreml se v tomto ohledu nijak výrazně neprojevoval, pokud se to netýkalo oblasti, která by ohrozila ekonomické zájmy Ruska. Zajímavá by byla komparace, jakým způsobem chránil Kreml po rozpadu SSSR národnostní zájmy ruských menšin v pobaltských státech. Zde svou účast o ochranu Rusů projevoval výrazněji (Darchiashvili 2006: 180), oproti Střední Asii s početnou ruskou diasporou, kde dominoval především ekonomický aspekt.

Změny nastávají s příchodem Putina v roce 2000 a také v důsledku událostí 11. září 2001. S bojem proti terorismu a se změnou zahraniční politiky přicházejí snahy Ruska více

kontrolovat a ovlivňovat tento region. Podle Kuchyňkové je tento postup motivovaný obavami ze ztráty vlivu v tomto prostoru. Také uvádí, že Putinovo Rusko si začalo uvědomovat, že zlepšení integrace ruské menšiny mezi místní obyvatele musí více zohledňovat psychologické, kulturní a geopolitické aspekty (Kuchyňková 2006: 44–46), i když se primárně stále soustředí na ekonomickou spolupráci. Současný zvýšený zájem Ruska o středoasijský region může mít souvislost s Putinovo multivektorovým zaměřením zahraniční politiky od roku 2014 na jedné straně, a z druhé strach z Číny, která se začíná v regionu prosazovat.

Až roce 2008 vznikla první ruská instituce pro Střední Asii. Federální agentura pro otázky SNS, krajanů v zahraničí a mezinárodní humanitární spolupráce (Rossotrudničestvo) patří pod ruské ministerstvo zahraničních věcí a zaměřuje se na realizaci státní politiky mezinárodní humanitární spolupráce, propagaci objektivního obrazu současného Ruska a zakládá kulturní centra ve státech SNS. Podle Gussarove neslouží však primárně pro ruskou populaci, ale spíše jako nástroj soft power Ruska (Gussarova 2017).

Vladimir Putin v rámci soft power a rozšiřování vlivu Moskvy ve Střední Asii určil za důležitý aspekt přítomnost ruské menšiny v tomto regionu. Což ovšem znamená, že migrace Rusů zpět do Ruska je nežádoucí. Nikde jinde neproběhla migrace ruské menšiny v tak velkém měřítku jako ve Střední Asii. Počet etnických Rusů ve středoasijských republikách se od roku 1991 snížil o 50 %. Moskva si může v tomto regionu zachovat vojenský, ekonomický a politický vliv, ale postrádá zde etnickou ruskou základnu, kterou potřebuje pro expanzi „ruského světa“. Počet etnických Rusů ve Střední Asii se celkově snižuje (Goble 2016). Mladá generace Rusů, kteří dosáhli dospělosti po rozpadu SSSR, se díky znalostem místních jazyků snadno etabluje do společnosti a nestará se tolik o svou etnickou příslušnost. Jsou relativně dobře integrovaní do sociálního prostředí své země a jejich občanská identita má přednost. Jejich životní trajektorie jsou založeny na pragmatismu a individualismu, zatímco jejich plány migrovat (pokud existují) nepovažují Rusko za nejlepší možnost (Kosmarskaya 2014: 21). Mladí Rusové de facto přestávají být Rusy. Změna se netýká pouze této mladé generace. Kosmarskaya (2014: 21–22) uvádí, že Středoasijsci rozlišují mezi místními Rusy (tedy Rusy žijící ve Střední Asii) a Rusy žijícími v Rusku, kteří jsou místními vnímáni negativně, zejména kvůli rostoucí xenofobii v Rusku vůči pracovním migrantům ze Střední Asie. Zatímco středoasijské Rusy jsou hodnoceni pozitivně. Stejně je to i z druhé strany, Rusové ve

Střední Asii se hodnotí jako lepší než jejich kolegové v Rusku. Zdůvodněním je přejímání zvyklostí od muslimského obyvatelstva, důraz na rodinu nebo pití méně alkoholu (Kosmarskaya 2014: 22). Mimo mladou generaci jsou dalšími faktory mezietské svazky a stárnoucí populace etnických Rusů, které ukazují budoucí vývoj, kdy Rusko ztratí tyto menšiny úplně, a tím i soft power pro tento region (Goble 2016). Zároveň Rusko prožívá demografickou krizi (stárnoucí populace, nízká porodnost), kterou se snaží vyřešit zákonem o dvojím občanství, který má přimět Rusy v postsovětských státech k návratu do původní vlasti a celkově zlepšit stav Putinovy migrační politiky 2019–2025 (Prezident Rossii 2014, The Moscow Times 2020). To poukazuje na fakt, že v budoucnu může být Rusko závislé na pracující síle ze Střední Asie, kde porodnost stoupá, oproti dřívějšímu trendu, kdy se Rusové stěhovali do Střední Asie za prací.

Postupná marginalizace činí ruskou menšinu v podstatě zanedbatelným faktorem spolupráce mezi Ruskem a Střední Asií. Zdá se, že samotné Rusko se příliš nestará o politickou a ekonomickou diskriminaci, kterou prožívali a občas stále prožívají Rusové ve Střední Asii. Těchto pět „stánů“ představuje pro Rusko velký trh se surovinami, které potřebuje pro svou energetickou strategii. Nestojí mu tedy za to narušit umírněné vztahy kvůli ochraně práv ruských menšin. Spolupráce mezi Ruskem a středoasijskými státy nakonec závisí spíše na vnitřních prioritách středoasijských režimů než na přítomnosti ruské menšiny. Tádžikistán a Kyrgyzstán jsou výmluvnými příklady se svými malými ruskými menšinami, ale velmi úzkými vazbami a ekonomickou závislostí na Rusku (Belafatti 2014). Ekonomická dominance Ruska ve Střední Asii zůstává pro Rusko silným donucovacím nástrojem své politiky. Přirozeně zde hraje velkou roli historická a kulturní provázanost ve prospěch Ruska, která trvá už od 17. století, a proto je hluboce zakořeněná. Střední Asie si uvědomuje rostoucí hegemonii Číny v regionu, která neustále sílí a Rusko vytlačuje díky silné ekonomice (Gafarli 2020).

Středoasijské republiky berou na vědomí blízkou spojitost s Ruskem – ať už kvůli jazyku, kultuře, jídlu, dnes internetu či dlouhé společné historii. Zároveň je tato kulturní blízkost jednou z obav středoasijských států (Kruglov 2019), neboť Rusko je zvyklé mít dominanci nad tímto regionem od 17. století, a tak státy žijí v obavě, aby Rusko nechtělo svou mocenskou převahu zpět. Anexe Krymu tyto obavy opět rozdmýchala, což potvrzovali i spolužáci a učitelé z kyrgyzské univerzity v Oši.

5 ZÁVĚR

Na začátku své práce jsem si položila tři výzkumné otázky. Jaká je současná situace ruské menšiny v postsovětských státech Střední Asie? Jaký byl trend přístupu vlád v republikách Střední Asie k ruské menšině? Jak se tento trend měnil od roku 1991 do současnosti? Hlavním cílem této práce bylo zhodnotit postavení ruské menšiny v postsovětských státech Střední Asie. Trend přístupu vlád a jeho proměny v jednotlivých státech Střední Asie od roku 1991 popíšu individuálně v každé republice.

K současné situaci Rusů ve Střední Asii je potřeba zmínit, že po prvotních etnických problémech po rozpadu SSSR, se nyní situace ve všech státech stabilizovala a lze konstatovat, že ruská menšina je v tomto regionu usazená a žije v poklidné koexistenci s titulárními národy.

Po vlně protiruských nálad, které na všech možných úrovních proběhly v každém státě, se zdá, že se dnes blýská na lepší časy. Rusové již nejsou utlačovatelé či kolonisté, jejich integrace mezi místní obyvatelstvo zlepšuje jejich vnímání titulárními národy. Všechny středoasijské republiky vykazují v současnosti poklidné soužití Rusů s místními obyvateli. Nejpalčivější problémem se ukázala být otázka ruského jazyka, který byl ve všech státech vyřešen, i když ne vždy ve prospěch ruské menšiny, jeho řešení napomohlo k ustálení situace. Ruská menšina ve Střední Asii přestává být de facto ruská. Mladá generace se cítí být spíše občany své rodné země než jako součást ruského etnika. Jazyková politika ve všech státech nutí Rusy znát oficiální jazyk, čímž jim ulehčuje život a získání práce. Kvůli velkému odlivu Rusů v 90. letech se společnost v jednotlivých republikách přeměnila a Rusové byli nuceni se přizpůsobit titulárním národům, které svým vlivem přeměnili chování i vnímání Rusů. Dnes sami Rusové vnímají rozdíly mezi sebou a Rusy žijící v Rusku. Jedním z důvodů, proč se ruská diaspora ve Střední Asii neustále zmenšuje, může být nedostatečná podpora Ruskem. Rusko si uvědomuje využití svých krajanů při prosazování soft power v regionu bohatém na potřebné energetické suroviny, ale zároveň potřebuje mít nekonfliktní zahraniční politiku se středoasijskými státy právě kvůli dodávkám surovin. To právě mohlo způsobovat dlouholetý nezájem o ruskou menšinu ve Střední Asii ze strany Ruska. Momentálně se migrační politika Ruska mění se současnou demografickou krizí a ruská početná diaspora ve Střední Asii může sloužit jako její řešení.

Odpověď na druhou otázku, jaký byl trend přístupu vlád v republikách Střední Asie k ruské menšině, musíme rozdělit na dvě skupiny. První z nich tvoří osamoceny Kyrgyzstán, jehož trend přístupu k ruské menšině se po rozpadu SSSR až do současnosti nijak zvlášť neměnil a může být charakterizován velkou měrou ekonomické závislosti na Ruské federaci. Ve druhé skupině dominoval bezprostředně po rozpadu SSSR trend nacionalistický, kam spadají zbylé 4 republiky. V odpovědi na třetí otázku, jak se trend měnil od roku 1991 do současnosti, se můžeme držet předchozího schématu. Zatímco Kyrgyzstán pokračuje ve své proruské politice, a tím i v podpoře ruské menšiny, zbylé 4 státy svůj postoj postupně změnily a přístup k ruské menšině se v průběhu let vylepšil, byť nelze říct, že všude stejně. V Kazachstánu a Uzbekistánu se situace pro ruskou menšinu zlepšuje o něco rychleji než v Tádžikistánu a Turkmenistánu. V následujících odstavcích rozepíšu trend jednotlivých zemí konkrétněji.

Rusové v Kazachstánu se po rozpadu SSSR potýkali s procesem kazachstanizace, vláda i společnost projevovala antiruské nálady kvůli sovětské minulosti Rusů jako kolonistů Kazachstánu, avšak umírněně. Vláda musela brát na zřetel politiku sousedícího Ruska, které se snažilo početnou ruskou diasporu v Kazachstánu chránit. Přesto se Rusové museli vypořádat s diskriminací na pracovištích kvůli neznalosti státního jazyka. Kazachstán je jedinou zemí Střední Asie, kde měla v 90. letech ruská diaspora vlastní politický život, který vláda později dokázala anulovat. Ustanovením ruštiny jako úředního jazyka v roce 1997 se situace uklidnila. Být kazašská vláda neustále očekává konfliktní situace (např. přechod z cyrilice na latinku, obavy po anexi Krymu), snaží svými opatřeními etnickým problémům předejít. Trend kazašské vlády k ruské menšině se zlepšuje, přesto je ostražitá. V současnosti se ruská menšina v Kazachstánu „zabydlela“ a sama přirozeně tíhne spíše ke kazašské národnosti. I když se zde stále ukazuje problém neznalosti kazašského jazyka ruskou menšinou.

Kyrgyzstán je jediným oficiálně dvoujazyčným státem Střední Asie, čímž poukazuje na celkově příznivý trend přístupu vlády k Rusku. Ale i zde po osamostatnění proběhly protiruské vlny spojené s jazykovou diskriminací ze strany vlády. Kyrgyzská vláda si uvědomovala nenahraditelnou ztrátu ruské inteligence, a tak byla nucena dělat opatření, aby zamezila odlivu Rusů a zabránila jejich diskriminaci. Vzniklo zde poměrně velké množství organizací na podporu ruské menšiny, Rusové byli přijati do parlamentu. Od roku 2000 je Kyrgyzstán oficiálně dvojjazyčný, místní obyvatelstvo je dodnes s tímto

rozhodnutím spokojeno a vláda i v současnosti pracuje především v ruštině. Vládní rozhodnutí jsou silně ovlivněna sezonní pracovní migrací Kyrgyzců, čímž je svými vlastními obyvateli nucena udržovat dobré vztahy s Ruskem. Zároveň si je vědoma potřeby kapitálu, který přichází od kyrgyzských krajanů z Ruska. Trend přístupu vlády k ruskému etniku je v Kyrgyzstánu od konce 90. let konstantně příznivý, Rusové jsou státem podporováni a nic nenasvědčuje budoucí změně.

V Tádžikistánu dosáhly protiruské nálady nejvyšší úrovně, občanská válka zapříčinila, že dnes tvoří ruská menšina pouhé 1 % obyvatel. I po válce se tádžická vláda podílela na jazykové i etnické diskriminaci Rusů, přičemž zároveň je potřebovala jako kvalifikovanou pracovní sílu, a tak zavedla dodnes platné dvojí občanství. S novým tisíciletím se trend přístupu k etnickým Rusům zlepšoval, zásadní roli v tom hraje ruská vojenská přítomnost a společné ekonomické vazby, které jsou pro Tádžikistán zásadní. Nevytratila se tak ruská kultura a jazyk, který i přes velmi malou ruskou menšinu stoupá na popularitě jak v kultuře, tak ve školství. Od roku 2014 jsou opět patrné snahy o etnickou diskriminaci Rusů ze strany prezidenta. Zároveň špatná ekonomická situace nutí ruskou diasporu emigrovat, takže zůstává především starší populace, a proto se zde pravděpodobně počet ruského etnika zmenšovat.

Turkmenistán byl po vyhlášení nezávislosti zcela „očištěn“ od ruské populace ve smyslu důležitých pozic ve státní správě, neboť zastávali podle vlády pozici utlačovatelů turkmenského národa. I přestože byli potřeba jako nenahraditelná pracovní síla. Ruská menšina zažila nejhorší antiruskou vlnu zde. Prezident Türkmenbaši vedl protiruskou politiku ve více směrech – diskriminace na základě jazyka, dvojího občanství, vysokoškolského titulu získaného mimo Turkmenistán atd. Nulová možnost účastnit se politického života, omezení (nejen) ruské kultury nebo zákaz účastnit se prezidentských voleb nutilo Rusy emigrovat. Trend se obrací po smrti Türkmenbašiho v roce 2007, do země se vrátila ruská média a internetové platformy. Nový prezident Berdymuhamedov si uvědomuje důležitost Ruska jako ekonomického spojence, špatná situace na trhu práce je však stálým důvodem k emigraci etnických Rusů společně s Turkmeny, kteří se kvůli práci učí rusky, a tak se postupně i názor turkmenské veřejnosti na ruskou menšinu začíná pomalu zlepšovat.

Uzbekistán měl po rozpadu SSSR na svém území nejpočetnější ruskou diasporu, a proto zde panovaly velké obavy z etnických konfliktů, což se vláda snažila řešit preferováním

Uzbeků. Přístup vlády nutil etnické Rusy k masové emigraci, rostla jejich nezaměstnanost. Oficiálně vláda nevystupovala protirusky, byť neoficiálními nařízeními jim znevýhodňovala životní situaci, jelikož se obávala etnických sporů probíhajících v sousedních republikách. Po změně prezidentů v roce 2016 je patrný příklon vlády k Rusku, který ovšem nemá ve společnosti pozitivní ohlas např. kvůli návratu ruských oligarchů. Naopak ruský jazyk je v současnosti na vzestupu, jeho používání přirozeně roste mezi uzbeckou veřejností a usnadňuje život Rusům. Mladí Rusové jsou díky povinné výuce uzbečtiny schopni fungovat v obou jazycích. Rusové v Uzbekistánu potvrzují zlepšení vládního přístupu a poukazují vysokou toleranci Uzbeků k cizím etnikům.

Nutno podotknout, že téma této bakalářské práce je velice obsáhlé, každý stát by se dal samostatně rozebrat v samostatné bakalářské práci mnohem podrobněji. V úvodu jsem zmínila, že se postsovětský prostor řadí společně se Střední Asií na další regiony (Pobaltí, východní Evropa, Zakavkazsko), které jsem ze své práce vyřadila kvůli omezenému rozsahu. Přesto chci krátce zmínit srovnání přístupu těchto regionů vůči ruské menšině.

Pobaltské státy, které z historického hlediska kvůli nucené participaci na Sovětském svazu, přistupovaly k rozpadlému SSSR více zdrženlivě, než tomu bylo u států Střední Asie. Právě historický aspekt je příčinou sporů mezi ruskou menšinou a titulárními národy. Dnes se situace zlepšuje díky asimilaci Rusů, což se týká spíše mladší generace, trend vývoje je podobný jako ve Střední Asii. Ve východní Evropě vznikly 3 nezávislé státy – Bělorusko, Moldavsko a Ukrajina – a trendy zde nemohou být rozdílnější. Zatímco Bělorusko přistupovalo k ruské menšině velice otevřeně, ať už z důvodu ekonomických, jazykových či mocenských tedy podobný přístup jako Kyrgyzstán. Oproti tomu Moldavsko a Ukrajina díky separatistickým regionům na svém území udržují odmítavý postoj vůči ruské menšině více než státy Střední Asie, neboť se cítí ohrožené. Zakavkazsko neboli jižní Kavkaz se po rozpadu SSSR rozdělil na 3 státy – Arménii, Ázerbájdžán a Gruzii. Arménie má postoj k Rusku nadstandartní jako např. Bělorusko, Ázerbájdžán podobně jako Kyrgyzstán. Gruzie díky separatistickým regionům udržuje obdobně odmítavý postoj jako např. Ukrajina.

Trend přístupu k ruské menšině ve Střední Asii lze dnes pokládat za poklidný. Zdrženlivý až odmítavý postoj po rozpadu SSSR byl posléze všude vystřídán kontinuálním zlepšením. Oproti tomu jsou ostatní postsovětské regiony rozpolcené a převládaly v nich

spíše ochránářské tendence, které dnes někde postupně opadají, ale zároveň dochází k prudkým zhoršením vztahů, které ve Střední Asii nemají obdoby.

6 PRAMENY A LITERATURA

Belafatti, Fabio (2014). Ethnic tensions in Central Asia: autochthonous and Russian minorities. *Geopolitika*. 10. 3. 2014 (<http://www.geopolitika.lt/?artc=6569>, 24. 11. 2020).

Berdikulov, Aziz (2018). Minority Communities in Contemporary Tajikistan. An Overview. *European Centre for Minority Issues*. 10. 12. 2018 (<https://www.ecmi.de/publications/ecmi-research-papers/108-minority-communities-in-contemporary-tajikistan-an-overview>, 18. 11. 2020), s. 34.

Bessudnov, Alexey – Shcherbak, Andrey (2020). Ethnic Discrimination in Multi-ethnic Societies: Evidence from Russia. *European Sociological Review* 36 (1), s. 104–120.

Bijaya, Das K (2008). Russian Minorities in Central Asia and Russia – Central Asia Relationship. *Jadavpur Journal of International Relations* 11–12 (1), s. 64–88.

Buriev, Muslimbek (2019). How Popular Is The Russian Language In Tajikistan?. *Central Asian Bureau for Analytical Reporting*. 20. 2. 2019 (<https://cabar.asia/en/how-popular-is-the-russian-language-in-tajikistan>, 18. 11. 2020).

Central Asian Bureau for Analytical Reporting (2019). *Turkmen Paradox: De Jure – There Is No Russian Language, De Facto – It Is Necessary*. 25. 2. 2019 (<https://cabar.asia/en/turkmen-paradox-de-jure-there-is-no-russian-language-de-facto-it-is-necessary>, 18. 11. 2020).

Darchiashvili, Vakhtang (2006a). Kyrgyzstán. In: Kuchyňková, Petra – Šmíd, Tomáš eds., *Rusko jako geopolitický aktér v postsovětském prostoru* (Brno: Mezinárodní politologický ústav), s. 155–163.

Darchiashvili, Vakhtang (2006b). Tádžikistán. In: Kuchyňková, Petra – Šmíd, Tomáš eds., *Rusko jako geopolitický aktér v postsovětském prostoru* (Brno: Mezinárodní politologický ústav), s. 164–173.

Darchiashvili, Vakhtang (2006c). Turkmenistán. In: Kuchyňková, Petra – Šmíd, Tomáš eds., *Rusko jako geopolitický aktér v postsovětském prostoru* (Brno: Mezinárodní politologický ústav), s. 174–181.

Dave, Bhavna (2004). Minorities and participation in public life: Kazakhstan. *United Nations Office of the Commissioner for Human Rights* (<https://digitallibrary.un.org/record/494603>, 11. 11. 2020).

Dilbazi, Eltay (2006). Uzbekistán. In: Kuchyňková, Petra – Šmíd, Tomáš eds., *Rusko jako geopolitický aktér v postsovětském prostoru* (Brno: Mezinárodní politologický ústav), s. 183–192.

Eurasianet (2017). *Tajikistan Wages War on Dual-Citizenship Holder*. 7. 7. 2017 (<https://eurasianet.org/tajikistan-wages-war-on-dual-citizenship-holders>, 18. 11. 2020).

Eurasianet (2019a). *Uzbekistan unveils its latest bash at Latin alphabet*. 22. 5. 2019 (<https://eurasianet.org/uzbekistan-unveils-its-latest-bash-at-latin-alphabet>, 19. 11. 2020).

Eurasianet (2019b). *Uzbekistan: A second coming for the Russian language?*. 19. 6. 2019 (<https://eurasianet.org/uzbekistan-a-second-coming-for-the-russian-language>, 20. 11. 2020).

Exnerová, Věra (2006). *Islám ve společnosti Ferganské doliny za carské a sovětské vlády* [disertační práce] (Praha: Filozofická fakulta Univerzity Karlovy v Praze).

Gafarli, Turan (2020). Is Russian Cultural Hegemony in Central Asia Finally Over?. *Politics Today*. 6. 7. 2020 (<https://politicstoday.org/is-russian-cultural-hegemony-in-central-asia-finally-over/>, 26. 11. 2020).

Goble, Paul (2016). Ethnic Russians Leaving Central Asia and With Them, Putin's Hopes for Influence. *Eurasia Daily Monitor* (<https://jamestown.org/program/ethnic-russians-leaving-central-asia-and-with-them-putins-hopes-for-influence/>, 24. 11. 2020).

Gosudarstvennaya Registratsionnaya Sluzhba pri Pravitel'stve Kyrgyzskoy Respubliki (2020). *"Meken-Kart" vklyutchen v Plan pervootcherednykh deystviy Pravitel'stva KR*. 17. 3. 2020 (<https://grs.gov.kg/ru/news/1777-Miekien-Kart-vkliuchien-v-Plan-piervoochieriednykh/>, 15. 11. 2020).

Gussarova, Anna (2017). Russian soft power in Kazakhstan and Central Asia. *Central Asia Institute for Strategic Studies*. 11. 5. 2017 (<http://caiss.expert/russias-soft-power-in-kazakhstan-and-central-asia/russian-soft-power-in-kazakhstan-and-central-asia/>, 24. 11. 2020).

Harrington, Keith (2019). Following The Trend: Kazakhstan's Planned Alphabet Change – Analysis. *Eurasia Review*. 10. 10. 2019 (<https://www.eurasiareview.com/10012019-following-the-trend-kazakhstans-planned-alphabet-change-analysis/>, 9. 11. 2020).

Horák, Slavomír (2005). *Střední Asie mezi Východem a Západem* (Praha: Karolinum).

Horák, Slavomír (2008). *Rusko a Střední Asie po rozpadu SSSR*. (Praha: Univerzita Karlova v Praze).

Kalybekova, Asel (2014). Kyrgyzstan Ponders the Impact of Russia's Citizenship Law Amendments. *Eurasianet*. 25. 4. 2014 (<https://eurasianet.org/kyrgyzstan-ponders-the-impact-of-russias-citizenship-law-amendments>, 17. 11. 2020).

Kodeksy-kz.com (nedatováno). *Zakon Respubliki Kazahstan O jazykah v Respublike Kazahstan ot 11 ijulja 1997 goda N 151 Soderzhanie* (https://kodeksy-kz.com/ka/o_yazykah_v_respublike_kazahstan.htm, 9. 11. 2020).

Kokaisl, Petr – Pargač, Jan (2007). *Lidé z hor a lidé z pouští - Tádžikistán a Turkmenistán: střípky kulturních proměn Střední Asie* (Praha: Univerzita Karlova v Praze, Filozofická fakulta).

Komitet po Mezhnatsional'nym Otnosheniyam i Druzhestvennym Svyazyam s Zarubezhnymi Stranami pri Kabinete Ministrov Respubliki Uzbekistan (nedatováno). *Russkiy Kul'turnyy Tsentr Uzbekistana* (<https://interkomitet.uz/o-komitete/nacionalnye-kulturnye-centry/russkij-kulturnyj-centr-uzbekistana/>, 19. 11. 2020).

Kosmarskaya, Natalya (2014). Russians in post-Soviet Central Asia: more 'cold' than the others? Exploring (ethnic) identity under different sociopolitical settings. *Journal of Multilingual and Multicultural Development* 35 (1), s. 9–26.

Kostenko, Yuliya (2019). Status ruskogo yazyka v Kyrgyzstane ostanetsya neizmennym. *24.kg*. 6. 2. 2019 (<https://24.kg/vlast/108434/>, 17. 11. 2020).

Kruglov, Alexander (2019). Russian soft power meets resistance in Central Asia. *Asia Times*. 15. 12. 2019 (<https://asiatimes.com/2019/12/russian-soft-power-meets-resistance-in-central-asia/>, 26. 11. 2020).

Kuchyňková, Petra (2006). Utváření ruské zahraniční politiky po roce 1991 v postsovětském prostoru. In: Kuchyňková, Petra – Šmíd, Tomáš eds., *Rusko jako*

geopolitický aktér v postsovětském prostoru (Brno: Mezinárodní politologický ústav), s. 14–48.

Laruelle, Marlene – Royce, Dylan – Beyssembayev, Serik (2019). Untangling the puzzle of “Russia’s influence” in Kazakhstan. *Eurasian Geography and Economics* 60 (2), s. 211–243.

Laruelle, Marlene – Toal, Gerard – O’Loughlin, John – Bakke, Kristin M. (2020). Kazakhs are wary of neighbours bearing gifts. *openDemocracy*. 30. 4. 2020 (<https://www.opendemocracy.net/en/odr/kazakhs-are-wary-neighbours-bearing-gifts/>, 9. 11. 2020).

Lasák, Jan (2006). Kazachstán. In: Kuchyňková, Petra – Šmíd, Tomáš eds., *Rusko jako geopolitický aktér v postsovětském prostoru* (Brno: Mezinárodní politologický ústav), s. 140–153.

Minorities at Risk Project (2004a). *Chronology for Russians in Kyrgyzstan* (<https://www.refworld.org/docid/469f38b01e.html>, 16. 11. 2020).

Minorities at Risk Project (2004b). *Chronology for Russians in Turkmenistan* (<https://www.refworld.org/docid/469f38eac.html>, 18. 11. 2020).

Minority Rights Group International (2018). *World Directory of Minorities and Indigenous Peoples – Tajikistan: Russians and Ukrainians* (<https://www.refworld.org/docid/49749c9ec.html>, 18. 11. 2020).

Moiseeva, Svetlana (2019). Zheenbekov o razvitii gosyazyka: Problema v bezotvetstvennom i ravnodushnom otnoshenii. *Kaktus Media*. 23. 9. 2019 (<https://kaktus.media/398231>, 17. 11. 2020).

Murtazashvili, Jennifer (2020). The role of Russia and the Russian language in post-Karimov Uzbekistan. *Atlantic Council*. 1. 6. 2020 (<https://www.atlanticcouncil.org/blogs/new-atlanticist/the-role-of-russia-and-the-russian-language-in-post-karimov-uzbekistan/>, 20. 11. 2020).

Panfilova, Victoria (2020). V Kirgizii de-fakto vvodyat dvoynoe grazhdanstvo. *Nezavisimaya gazeta*. 11. 8. 2020 (https://www.ng.ru/cis/2020-08-11/1_7934_kyrgyzstan.html, 17. 11. 2020).

Peyrouse, Sébastien (2008). *The Russian Minority in Central Asia: Migration, Politics, and Language* (Washington, D.C., Woodrow Wilson International Center for Scholars).

Prezident Respubliki Tadžikistan (nedatováno). Konstitutsiya Respubliki Tadžikistan (<http://www.president.tj/ru/taxonomy/term/5/112>, 18. 11. 2020).

Prezident Rossii (2014). *Federalnyy zakon ot 20.04.2014 g. № 71-FZ*. 20. 4. 2014 (<http://kremlin.ru/acts/bank/38343>, 18. 11. 2020).

Roux, Jean-Paul (2007). *Dějiny Střední Asie* (Praha: Nakladatelství Lidové noviny).

Russkij mir (2019). *Russkie i ruskij jazyk v Uzbekistane. Itogi ekspeditsii RGO*. 9. 10. 2019 (<https://russkiymir.ru/publications/263357/>, 21. 11. 2020).

Russkiy Mir Foundation (nedatováno). *Tadžikistan – Spisok Organizatsiy* (<https://russkiymir.ru/catalogue/catalog.php?country=82>, 18. 11. 2020).

Slovo Kyrgyzstana (2017). *O velikom i mogutchem zamolvim my slovo*. 3. 3. 2017 (<http://slovo.kg/?p=80359>, 16. 11. 2020).

Stronski, Paul (2017). Turkmenistan at Twenty-Five: The High Price of Authoritarianism. *Carnegie Endowment for International Peace*. 30. 1. 2017 (<https://carnegieendowment.org/2017/01/30/turkmenistan-at-twenty-five-high-price-of-authoritarianism-pub-67839>, 18. 11. 2020).

The Moscow Times (2020). *Russia Passes Dual Citizenship Law, Hoping to Add 10M Citizens*. 17. 4. 2020 (<https://www.themoscowtimes.com/2020/04/17/russia-passes-dual-citizenship-law-hoping-to-add-10m-citizens-a70036>, 24. 11. 2020).

Turebekova, Aiman (2016). Kazakhstan Extends by Five Years Moratorium on Controversial Land Code Amendments. *The Astana Times*. 23. 8. 2020 (<https://astanatimes.com/2016/08/kazakhstan-extends-by-five-years-moratorium-on-controversial-land-code-amendments/>, 11. 11. 2020).

World Population Review (2020a). *Kazakhstan Population 2020 (Live)* (<https://worldpopulationreview.com/countries/kazakhstan-population>, 9. 11. 2020).

World Population Review (2020b). *Kyrgyzstan Population 2020 (Live)* (<https://worldpopulationreview.com/countries/kyrgyzstan-population>, 15. 11. 2020).

World Population Review (2020c). *Tajikistan Population 2020 (Live)* (<https://worldpopulationreview.com/countries/tajikistan-population>, 18. 11. 2020).

World Population Review (2020d). *Turkmenistan Population 2020 (Live)* (<https://worldpopulationreview.com/countries/turkmenistan-population>, 18. 11. 2020).

World Population Review (2020e). *Uzbekistan Population 2020 (Live)* (<https://worldpopulationreview.com/countries/uzbekistan-population>, 18. 11. 2020).

Zardykhan, Zharmukhamed (2004). Russians in Kazakhstan and Demographic Change: Imperial Legacy and the Kazakh Way of Nation Building. *Asian Ethnicity* 5 (1), s. 61–79.

Zevelev, Igor (2008). Russia's Policy Toward Compatriots in the Former Soviet Union. *Russia in Global Affairs* (6) 1 (<https://eng.globalaffairs.ru/articles/russias-policy-toward-compatriots-in-the-former-soviet-union/>), 15. 11. 2020).

Zhussipbek, Galym (2017). History of the Central Asian Region – 1700 to 1991. In: *Legacies of Division: Discrimination on the Basis of Religion and Ethnicity in Central Asia* (Londýn, Equal Rights Trust), s. 9–40.

Ziegler, Charles E (2006). The Russian Diaspora in Central Asia: Russian Compatriots and Moscow's Foreign Policy. *Demokratizatsiya* 14 (1), s. 103–126.

Zubov, Andrej eds. (2015). *Dějiny Ruska 20. století – 2. díl: 1939 – 2007* (Praha, Argo).

Resumé

The main goal of this work was to evaluate the position of the Russian minority in the post-Soviet states of Central Asia. After a wave of anti-Russian sentiments at all possible levels in every state, it seems that better times are shining today. The Russians are no longer oppressors or colonists, their integration among the local population improves their perception by the titular nations. Currently, all Central Asian republics show a peaceful co-existence of Russians and locals. The most pressing problem turned out to be the issue of the Russian language, which was resolved in all states, although not always in favor of the Russian minority, and its solution but it helped to stabilize the situation. The Russian minority in Central Asia ceases are by most Russian. The young generation feels more like citizens of their home country than part of the Russian ethnic group. Language policy in all countries forces Russians to know the official language, making it easier for them to live and get a job. Due to the great outflow of Russians in the 1990s, society in individual republics changed and the Russians were forced to adapt to titular nations, which, through their influence, changed the behavior and perception of Russians. Today, the Russians themselves perceive the differences between themselves and the Russians living in Russia.

Gradual marginalization makes the Russian minority a virtually insignificant factor in cooperation between Russia and Central Asia. Russia from outer point of view is not fundamentally focused on the economic and political discrimination that Russians in Central Asia have been bearing up to the present. Russian's need for raw materials is more important in mutual cooperation than arguing about the protection of the rights of Russian minorities. Otherwise, the post-Soviet republics are "forced" to have good relations with Russia, because they need Russian professional qualifications, and are economically dependent on remittances from Russia.